

İbn Sellâm el-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: *Tabakât* Özelinde Bir Analiz

Ibn Sallam al-Jumahi's Contribution to Arabic Literary Criticism: An Analysis in the Context of "*Tabaqat*"

Yusuf Seller¹

Öz

İbn Sellâm'ın edebi eleştirinin ilk numunelerinden biri olarak karşımıza çıkan *Tabakât*'i, yaygın kabule göre bir biyografi ya da edebiyat tarihi kitabı olarak anılmaktadır. Eser, mukaddimesindeki meseleler ve şairler hakkındaki anekdotlar bakımından tarihi bir belge niteliği taşısa da tespit ettiğimiz bulgular bu kitabın edebi eleştiri sanatının pratik icrasından doğan bir ürün olduğunu göstermektedir. İbn Sellâm her ne kadar *Tabakât*'ıyla tarihi verileri bir yöntem çerçevesinde sunduğu izlenimi verse de aslında onun eserinin mukaddimesinde ele aldığı konular ve tabaka fikri bir edebi eleştiri faaliyeti gerçekleştirdiğini akla getirmektedir. Bu çıkarımdan hareketle çalışmamız, *Tabakât*'ın edebi eleştiri sanatının tatbik edildiği ilk eserlerden biri olduğu iddiasını test etmeyi ve İbn Sellâm'ın eseri özelinde edebi eleştiriye yaptığı katkıyı analizi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Böylelikle *Tabakât*'ın ihmal edildiği düşünülen edebi eleştiriyle ilgili olma yönüne dair veriler bir araya getirilip meseleye mevcut çalışmalardan farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Sellâm el-Cumahî, Tabakât, Arap Edebi Eleştirisi

ABSTRACT

Tabaqat Fuhul Al-Shu'ara (Classes of Champion Poets) of Ibn Sallam Al-Jumahi, one of the leading examples of literary criticism, is commonly referred to as a biography or literary history book. Although Ibn Sallam's work contains a lot of historical data with objective and clear criteria, he debates topics like originality and imitation in the introduction of his book, and the idea of the classes of champion poets indicates that he basically implemented an activity of pure literary criticism. Based on this inference, our study aims to test the claim that *Tabaqat* is a primary source that had been applied in the art of literary criticism, and accordingly, it analyzes Ibn Sallam's contribution to Arabic literary criticism. Therefore, a qualitative research method was used, and data were analyzed through content and descriptive analysis. Thus, the data on the aspect of *Tabaqat*, being related to literary criticism, were collected and evaluated from a different perspective than in previous studies.

Keywords: Ibn Sallam Al-Jumahi, *Tabaqat*, Arabic Literary Criticism

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yusuf Seller (Araş. Gör. Dr.),
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslâmî İlimler
Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı,
İzmir, Türkiye
E-posta: yusufseller85@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7530-1399

Başvuru/Submitted: 30.11.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.12.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.01.2022

Kabul/Accepted: 18.01.2022

Atıf/Citation: Seller, Yusuf. İbn Sellâm El-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: *Tabakât* Özelinde Bir Analiz. *İslam Tetkikleri Dergisi*-Journal of Islamic Review 12/1, (Mart 2022): 127-155.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1030746>

EXTENDED ABSTRACT

Ibn Sallam Al-Jumahi (d. 231/845) is among the first grammarians, linguists and literary scholars of the Arabic language. His work, *Tabaqat Fuhul Al-Shu'ara*, is one of the most eminent presentations of the literary materials in his era. His work includes a number of critical discussions such as the definition of literary criticism, originality, and imitation in Arabic poetry; classification of both Islamic and pre-Islamic poets; the falsification in the poetry transmitted by the *rawis* from pre-Islamic and early Islamic times; standards for literary works; and the phenomenon of plagiarism.

Evidently, Ibn Sallam developed criticism in the broadest sense based on a long-term literary practice and deep knowledge. Perhaps, as a result of his intellectual background, he determined that a literary critic must meet the requirements of criticism by gaining literary knowledge and performing it on his subject. Otherwise, talent alone does not cover the needs of literary criticism, which must be enhanced by professional experience and long duration, as well as successful studies.

Ibn Sallam noticed the possibility of manipulations in pre-Islamic poetry and focused on identifying the originality of poetical materials. He emphasized the discrimination of artificiality from literary ingredients that would provide drastic changes in the criticism activity. Thus, he severely censured Muhammad Ibn Ishaq, a historian that included fabricated poetries in his book and attributed the origin of Arabic language to *Ad* and *Samuud* peoples in the ancient times, and Hammad ar-Rawiyah, a transmitter of the ancient poetry who had spoiled poetical texts to his delight. Subsequently, Ibn Sallam replied to the claims of Ibn Ishaq by referring to Ismail Ibn Ibrahim as the origin of the Arabic language by indicating some Quranic verses and rational inferences. In addition, he refused the poetry transmitted by Hammad and accused him of being a liar.

In the light of what is mentioned above, it might be said that Ibn Sallam played an effective role in developing literary progress and showed a special interest in the issues of errors in transmission, piracy, distortion, and intentional fabrications. By recording these matters in the introduction of his work, he made a noticeable effect on Arabic literary criticism. It might seem that it is the first major contribution to the next generations of Arabic literary criticism. In other words, his work gathered, organized, studied, and analyzed poetical materials following the consensus and dissensus of its period. Thus, it became a unique model for the next studies on literary criticism.

The most notable aspect of his contribution to literary criticism is the classification of champion poets. According to a vast majority of researchers, Ibn Sallam tried to classify the champion poets with regard to time, such as pre-Islamic and Islamic; the place of origin, such as Medinah, Makkah, Taif, Bahrain, and Yemamah; and genre, such as elegy and rajaz. This categorization of champion poets is evident in his book without any need to investigate. However, recent studies on Ibn Sallam's work do not focus on the reason behind Ibn Sallam's categorization of the poets in the aforementioned order.

Ibn Sallam pursued a strategy in his classification, which is quality in poetries. This allowed him to select the poets best fit in their classes. This meter, quality, obviously means a basic standard for the literary criticism field. Nevertheless, recent studies ignore this fundamental measure in the categories of champion poets; therefore, in this article, we analyzed Ibn Sallam's moves about his preferences among the poets. For instance, Ibn Sallam considered the inability to cross beyond the monotony in the composition of the odes as a situation that degrades the value of a poem. Ibn Sallam's evaluations on the style of the poetries are another of his attitudes that can be associated with literary criticism. Given this kind of moves, it can be said that he implemented an exact, pure literary criticism activity in his book. In addition, he prioritized making connections between the news he delivered and the qualities of poets. By synthesizing his literary knowledge and critical talent, he created his classification of champion poets. Accordingly, in this article, we aim to focus on Ibn Sallam's contribution to Arabic literary criticism and illuminate the relationship between his criticism moves and literary knowledge on the categorization of champion poets.

Giriş

İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/845) Arap dilinin ilk ahbâr ve rivayet alimleri arasında anılmaktadır.¹ Onun *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ'* adlı eserinin, edebi birikimi sunması bakımından döneminin kritik kazanımlarından biri olduğu öne sürülebilir. Nitekim bu eser eleştirinin uzun bir eğitim ve deneyim gerektirdiğini ve bir eleştirmenin ele aldığı konuda ve sanatını icra etmede ustalaşmasının önemsendiğini gösteren Arap diline ve şiirine ilişkin çok sayıda haberi içererek böyle bir iddiayı kanıtlamaktadır. Başka bir deyişle mezkûr eser, beğeni ya da edebî zevkin tek başına eleştirinin gereklerini karşılamadığını bunun deneyim ve uzun araştırmalarla desteklenmesi gerektiğini gösteren önemli bir edebî numune niteliğindedir.³ Devâsa bir edebî birikim ve ince bir zevkle icra edilebilecek eleştiri sanatı ise kendisine konu ettiği manzum metinleri doğrulamanın ve onların kökenlerini tespit etmenin öneminin farkındalığıyla gerçekleştirilebilir. Bu nedenle İbn Sellâm nezdinde orijinalliyi muayene etme, eleştirinin ilk ve en önemli adımı olarak algılanmıştır. Böyle bir bakış açısıyla o, bazı Arap tarihçilerin ve ravilerin eski şiiri kabul etme ve aktarma biçimine saldırıda bulunmuştur.⁴ Eserinin mukaddimesi, anılan durumlarla ilgili çok sayıda haberi ve tartışmayı kayıt altına almaktadır. İşte İbn Sellâm'ın, geniş bir edebî birikimle kaleme aldığı anlaşılan *Tabakât*'ında, şairleri tabakalara ayırmasında edebî eleştiri sanatını bir enstrüman olarak nasıl kullandığı bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır.

İbn Sellâm ve onun *Tabakât*'ı üzerine yapılan çalışmaların birçoğu bu eserin muhtevasına bağlı olarak tabakaların zaman, mekân, şiirin çokluğu ve kalitesi, şiirin türü, edebî zevk gibi birçok hususa dayanılarak oluşturulduğuna işaret etmişlerdir.⁵ Ancak bu çalışmaların ekseriyeti, İbn Sellâm'ın edebî eleştiriyi kendi sanatını icra ettiği bir alet mesabesinde değerlendirdiği konusuna doğrudan odaklanmamış ya da bu tabakaların oluşturulmasını eleştirel bir faaliyet olarak değerlendirmemişlerdir. Dolayısıyla yaptığımız araştırmalar, literatürde bu konuda genel bir boşluk olduğunu göstermiştir. Özellikle de Türkiye'de bu konuda kaleme alınmış lisansüstü düzeyde bir çalışmaya rastlanmamıştır.⁶ Bunun dışında kaleme alınan ve bizim ulaşabildiğimiz öne çıkan bazı çalışmalar şu şekildedir:⁷

- *DİA*'nın İbn Sellâm el-Cumahî maddesi,

- Mehmet Cevat Ergin'in 2018 yılında kaleme aldığı "İbn Sellâm el-Cumahî ve *Tabakâtu*

1 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramadân (Beyrut: Dârü'l-me'ârif, 1997), 143.

2 Bkz. Gustave von Grunebaum, "Arabic Literary Criticism in the 10th Century A. D.", *Journal of the American Oriental Society* 61/1 (1941), 51.

3 Tâhâ Ahmed İbrâhîm, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab mine'l-'Asri'l-Câhili ilâ'l-Karni'r-Rabi'i'l-Hicri* (Mekke: Dârü'l-faysaliyye es-Su'udiyye, 2004), 97.

4 İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ'*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir (Cidde: Matbaatü'l-Medenî, t.y.), 7-8.

5 Bunun bir örneği için bkz. Şevkî Dayf, *en-Nakd* (Kâhire: Dârü'l-me'ârif, t.y.), 54.

6 Bu konuda İsam'ın İlahiyat Fakültesi Tezler Veri Tabanı'nda Halil İbrahim Kaçar danışmanlığında İsmail Araz tarafından yürütülen "Klasik Arap Edebiyatı'nda Şair-Şiir Eleştirisinin Değerlendirilmesi: İbn Sellâm'ın *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ'*sı Üzerine Örnek Bir Çalışma" başlıklı bir çalışmaya rastlanmaktadır.

7 Konuya dair sunduğumuz eserler internet üzerinden ulaşabildiğimiz güncel tabloyu göstermektedir.

Fuhûli'ş-Şu'arâ" adlı araştırma makalesi,

-Nilüfer Kalkan Yorulmaz'ın 2018 yılında bir kitap bölümü olarak yayımladığı, "İbn Sa'd'ın et-Tabakâtu'l-Kübrâ ve İbn Sellâm el-Cumâhî'nin Tabakâtu Fuhûli'ş-Şuarâ'sından Hareketle Hicri III. Asır Tabaka Anlayışına Karşılaştırmaları Bir Yaklaşım" başlıklı çalışması,

-Ahmed Natouf'un 2020 yılında yayımladığı, "İbn Sellâm'ın Tabakât'ı Abdülkâhir Cürcanî'nin Delâilu'l-İcâz'ı Arasında Bir Karşılaştırma" adlı Arapça bir araştırma makalesi.

Yukarıda anılan çalışmalardan yalnızca "İbn Sellâm el-Cumâhî ve *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*" adlı makale, muhtevasında İbn Sellâm'ın şiir tenkidi konusundaki görüşleri başlığı altında meseleye değinmiştir. Anılan her bir çalışmanın kendi ölçeğinde kıymetli olduğunu belirterek ilgili çalışmaların doğrudan bizim odaklandığımız konuya temas etmediklerini ifade etmek gerekir. Öte yandan ele aldığımız konu paralelinde öne çıkan çalışmalar ise Ahmed Abdullah Abdülkerim el-İbâdî'nin 1976'da tamamladığı "el-Makâyisu'n-Nakdiyye fi Kitâbi Tabakâti' Fuhûli'ş-Şu'arâ li'bni Sellâm" başlıklı yüksek lisans teziyle Zafer 'Âlem en-Nedvî'nin 2004 yılında bitirmiş olduğu, "Hayatü ve Âsârü İbn Sellâm el-Cumâhî ve Müsâmetühü fi'n-Nakdi'l-Arabî" adlı doktora çalışmasıdır.

el-İbâdî'nin çalışması, doğrudan İbn Sellâm'ın edebi eleştiri sanatını icrasındaki ölçütlerini ve tutumunu ele alan Arapça olarak yapılmış bir çalışmadır. İlgili eserin, yöntemi ve meseleyi analizleri bakımından bizim çalışmamıza katkı sağlamış olduğunu açıkça belirtmek gerekir. Öte yandan, 'Âlem'in çalışması ise doğrudan İbn Sellâm'ın edebi eleştiri sanatını icrasını değil, onun hayatını ve *Tabakât*'ını ele almaktadır. Mezkûr eser, bu hususlarda detaylı bir analizin akabinde İbn Sellâm'ın edebi eleştiriye katkısına dair bir bölümü okuyucunun dikkatine sunmaktadır.

Yukarıda anılanlar ışığında çalışmamız, İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ı ekseninde onun edebi eleştiriye katkısına dair kendi ölçeğinde bir analizi hedeflemektedir. Dolayısıyla İbn Sellâm ve mezkûr eserine taalluk eden bütün hususları kuşatma gibi bir iddiamızın olmadığını peşinen ifade etmek gerekir. Bu nedenle çalışmamız boyunca ele aldığımız konulara dair temel bulgularımızı örneklerle izah ederek İbn Sellâm'ın edebi eleştiriye katkısının mahiyetini açıklığa kavuşturmaya çalıştığımızı belirtmeliyiz. Bu doğrultuda, mezkûr konuyu, sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden kuram oluşturmayı temel alan nitel araştırma yönteminden yararlanarak ortaya koyduk. Bu yöntemle bağlı olarak veri toplama tekniğimiz, nitel araştırma veri toplama tekniklerinden, araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesi olmuştur. Verilerin analizini ise genel olarak içerik analizine ve kısmen de betimsel ve sistematik analize dayalı olarak gerçekleştirdik. Buna paralel olarak da çalışmamızda tek tek olgulardan yola çıkarak genel yargılara ulaşmayı esas alan tümevarımsal (inductive) yaklaşımı esas aldık.

1. İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ında Edebi Eleştiriye İcrasına Genel Bir Bakış

İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ına edebi eleştirin bir nevi tanımını yaparak başlamıştır. Edebi eleştiriye sanat dallarından biri olarak telakki etmiş ve onu, bir işin sahtesiyle gerçeğini

birbirinden ayırmak için yapılan bir tür muayeneye benzetmiştir. Bu durumu paranın hakikisini sahtesinden ayırma işiyle özdeşleştirmiştir. Böylelikle de edebi eleştiriyi bir sanat dalı olarak kabul etmiştir.⁸ Arap edebi eleştirisinin tarihine dair kaleme aldığı *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab* eseriyle tanınan İhsân 'Abbâs (ö. 2003), İbn Sellâm'ı, edebi eleştiriyi bir sanat dalı olarak kayıt altına almasından dolayı eşsiz bir yere koymuş ve onun edebi eleştiriyi para metaforuyla izahına bu anlamda büyük önem atfetmiştir. Çünkü bir edebi ürünün sahtesi ile gerçeğini birbirinden ayırma işi, paranın sahtesinin ve gerçeğinin birbirinden ayırt edilmesiyle benzerlik taşımaktadır. İbn Sellâm eleştirinin tanımına yaptığı bu işaretle basiret sahibi eleştirmeni böyle olmayandan ayırt etmeyi hedeflemiş ve böyle bir eleştirmen bir görüş ortaya koyduğunda diğerlerinin bunu dikkate alması gerektiğine vurgu yapmış gibidir.⁹ Bu mülâhazalar doğrultusunda, İbn Sellâm'ın edebi eleştirinin tanımını yaparak işe başlaması, edebi eleştiriyi doğrudan irtibatlı bir iş yaptığının alameti olarak değerlendirilebilir.

İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ında bir edebi eleştiri faaliyeti gerçekleştirdiğinin çok sayıda göstergesi vardır. Ancak burada bunlardan en dikkat çekenlerine işaret edeceğiz. Söz gelimi, İbn Sellâm'ın bir eleştiri ameliyesi olarak şairleri değerlendirirken onlarla ilgili temel bilgilerden yararlanması zikredilebilir. Örneğin o, 'Adî b. Zeyd'in (ö. 600 m.) hayatının şiirine etkisini gözlemleyip Hire'de ikamet ettiğine dayanarak dilinin zayıf olduğunu bildirmiştir. Bu bilgiden hareketle de şairin şehirli olmasının şiirlerini zayıflattığını dolayısıyla da yaşadığı bölgenin şiirini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.¹⁰ Bu konuda bir başka örnek olarak da onun İmruülkays (ö. m. 540 civarı) hakkındaki mülâhazaları anılabilir. İmruülkays, el-Bukâ 'ale'l-atlâl (sevgilisiyle olan anılarını hatırlatan mekânlardaki izlere, kalıntılara ağlamak) ile kasidenin nesib (kasideye girişte sevgi ve sevgilinin tasvir edilmesi) kısmını oluşturmuştur. O, kasidenin devamında teşbih, tasvir, medih (övgü), fahr (övünme) gibi birçok temaya değinmiştir. İmruülkays, zikredilen bu hususlara temas etmesi ve şiir söylemede (inşâd) kasideye özgü uzunluğu muhafaza etmesi bakımından kasidenin temel yapısını ortaya koymuştur.¹¹ İbn Sellâm'ın işaret ettiği bu hususlar ışığında, şairler hakkında özel ya da genel haberleri kayıt altına aldığı ve bunları bir değerlendirmeye tabi tutarak edebi eleştiriyi irtibatlandırılacak bir eylem gerçekleştirdiği söylenebilir.

İbn Sellâm'ın edebi eleştiriyi ilişkilendirilebilecek tutumlarından bir diğeri, şairin üslubu konusundaki değerlendirmeleridir. Bu bağlamda *Tabâkat*'ta çok sayıda örneğe rastlamak

8 el-Cumahî, *Tabakât*, 5.

9 İhsân 'Abbâs, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-sekâfe, 1983), 78. Abbâs, onun bu izahlarını aslında şiir konusunda yeterli bilgisi olmadan şiir hakkında yorum yapan kimselere bir yanıt sadedinde yapmış olabileceğini ancak bunun yerine eleştiri oklarının hedefine Muhammed b. İshâk'ı (ö. 151/768) ve kâtipleri koymayı tercih ettiği vurgulanmıştır. Yine Abbâs'ın bildirdiğine göre, İbn Sellâm'ın böyle bir eleştiriyi yapmasının arka planında kudemâ ve muhdes arasındaki düşmanlığı kayıt altına almak vardır. Abbâs'ın bu iddiasını destekleyen bir delile yer vermediği görülür. Oysa İbn Sellâm'ın mütekaddim ve muhdes şairler arasında mevcut olan düşmanlığı tescilleme gibi bir çabası eseri boyunca doğrudan anılmamıştır.

10 el-Cumahî, *Tabakât*, 140; Bkz. Ahmed Emin, *en-Nakdü'l-Edebî* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 383.

11 el-Cumahî, *Tabakât*, 55; Bkz. Yusuf Seller, *Şiirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 2-3.

mümkündür. Bunlardan biri İbn Sellâm'ın; Ahtâl'in (ö. 92/710) beyitlerinin Cerîr'inkilere (ö. 110/728) kıyasla üslup ve vezin bakımından daha zengin olduğunu belirtmesidir.¹² Öte yandan İslâmî şairlerle ilgili andığı haberlerde Zürrumme'nin (ö. 117/735) teşbih sanatında en iyi İslâmî şair olduğuna işareti bu bağlamda değerlendirilebilecek başka bir örnektir. Ayrıca en-Nâbiga ez-Zübyânî'yi (ö. 604 [?]) şiirin yapısı konusunda, ifadelerinin tatlılığında ve duruluğunda, beyitlerinin üslup zenginliğinde en başarılı şair olarak anması, aynı zamanda onun şiirinin aruz ve kafiye bakımından bir tertibe ihtiyaç duyduğuna dair eleştirisiyle¹³ şiirde üslup konusunu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirdiğini göstermektedir.

İbn Sellâm şiirin duruluğunu veya ifadelerinin anlaşılır olmasını, onu güzelleştiren bir nitelik olarak değerlendirmiştir. Nitekim o, Ömer b. Hattâb'dan (ö. 70/689) naklettiği bir rivayeti esas alarak, Zühre'nin şiirinin beyitlerini izaha muhtaç bırakmadan anlaşılır bir biçimde ifade ettiğini dile getirmiştir.¹⁴ Ayrıca, şiirde gerçeğe ya da bir başka ifadeyle vakiya uygunluğu önemsemiştir. Zühre'nin şiirlerinde yaptığı medhi, övdüğü kimseden başkasına ithaf etmeyişi buna örnek olarak anmıştır.¹⁵ en-Nâbiga el-Ca'dî'nin (ö. 65/685 [?]) atları vasf etmede en başarılı şair olduğunu vurgulaması da gerçeğe uygunluk kriterini esas aldığı bir başka örneğidir.¹⁶ Bu verilerden hareketle İbn Sellâm'ın, şiirin duruluğunu ve ele alınan temanın gerçeği yansıtmayı eleştirel bir zeminde değerlendirmiş olduğu söylenebilir.

İbn Sellâm şiirin sanatsal kaygılarla kaleme alınmasını önemsemiştir. Diğer bir deyişle o, sanatı maddi kaygılarla icra eden sanatçıları tasvip etmemiştir. Örneğin, A'sâ'nın (ö. 7/629 [?]) şiirleriyle ilk kez dilencilik yapan şair olarak nitelendirildiğine ilişkin naklettiği rivayet,¹⁷ bu bağlama uygundur. Yine İbn Sellâm'ın, Hutay'e'nin (ö. 59/678[?]) dilencilik ve aç gözlülük vasıflarıyla anıldığı ve parayla şiir kaleme aldığı yönündeki bir haberi paylaştığı görülmektedir.¹⁸ A'sâ'yı Cahiliyenin ilk tabakasında son sıraya¹⁹ ve Hutay'e'yi de ikinci tabakada son sıraya yerleştirdiği²⁰ dikkate alınır, İbn Sellâm'ın sanatsal olmayan kaygılarla şiir inşâdını onaylamadığı ifade edilebilir. Bu da onun edebi eleştiriyle ilgili bir başka tutumunun yansıması olarak anılabilir.

İbn Sellâm, Arap toplumunda sıkça görülen kabile savaşlarını şiirin niceliğini etkileyen bir faktör olarak değerlendirmiştir. Bunu da Tâif şairleriyle ilgili açtığı başlık altında dile getirmiştir. İlgili pasajlara göre İbn Sellâm, Tâif'e özgü şiirlerin mevcudiyetine ancak bunların azlığına işaret etmektedir. Çünkü o, şiirin ancak kabileler arasındaki savaşların artmasıyla doğru

12 el-Cumahî, *Tabakât*, 494.

13 el-Cumahî, *Tabakât*, 56.

14 el-Cumahî, *Tabakât*, 63; Bkz. Ahmed Abdullah Abdülkerim el-İbâdî, *el-Makâyisu'n-Nakdiyye fi Kitâbi Tabakâti' Fuhûli's-Şu'arâ li'bni Sellâm* (Mekke: Câmi'atu Melik Abdülaziz, Yüksek Lisans, 1976), 179.

15 el-Cumahî, *Tabakât*, 63.

16 el-Cumahî, *Tabakât*, 128.

17 el-Cumahî, *Tabakât*, 65, 67.

18 el-Cumahî, *Tabakât*, 113.

19 el-Cumahî, *Tabakât*, 52.

20 el-Cumahî, *Tabakât*, 97.

orantılı niceliksel bir artış göstereceğini belirtmektedir. Bunu Evs ve Hazrec arasındaki savaşla ve savaşın tarafları olan kavimlerin şiirlerinin çok olması düşüncesiyle irtibatlandırmıştır.²¹ Böylelikle şiir sayısındaki artışın nedeninin savaş faktörü olduğunu vurgulamıştır. Buradan hareketle de Kureyşliler, Ummanlılar ve Tâifliler arasında düşmanlık ve savaş olmadığından bu bölgelerde şiirde sayısal bakımdan bir azlık olduğunu vurgulamıştır.²² Bu veriler esas alındığında, şiirlerin niceliğini ve onun arka planındaki nedeni tespit çabası da İbn Sellâm'ın eleştirel bir diğer tutumu olarak değerlendirilebilir.

İbn Sellâm şiirlerde *zihâf*, *sinâd*, *ikvâ* ve *itâ* gibi ayıpların mevcudiyetine ilişkin açıklamalara yer vermiştir. *Zihâfî*; tefilelerden birinin diğerlerinden kısa olması, *sinâdî*; kafiyelerin ihtilaf etmesi, *ikvâyî*; kafiyelerdeki irabın farklılık göstermesi ve *itâyî* da bir kasidede iki kafiyenin ittifak etmesi olarak izah eden²³ İbn Sellâm, Cahiliye şairlerinden birinci tabakadan ya da bu tabakadakilere muadil kabul edilebilecek kimselerden bu kusurlardan *ikvâyî* en-Nâbiga'dan başkasının işlemediğini onun da iki beyitte bunu yaptığını belirtmiştir.²⁴ Bununla ilgili anekdotunda, en-Nâbiga'nın bu kusur nedeniyle Medine'de ayıplandığını haber vermektedir. O, adı geçen iki beytinde yaptığı *ikvâ* kusurunun daha önce ayıplandığını bildiğinden, Hicaz'a gittiğinde şiirindeki mezkûr beyitleri okumaksızın oradan şairlerin en üstünü olarak ayrıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla kusurlu olan beyitlerini anmayarak şairlik kalitesini Hicaz'da muhafaza etmek istemiştir. O halde en-Nâbiga'nın anılan tavrı göz önüne alınırsa şiirinde böyle bir kusurun varlığının, onun şairlik kalitesini olumsuz etkilediği söylenebilir. Ayrıca, ilgili beyitleri şiirine dahil etmeyişi, kendisinin de bu durumun farkında olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla İbn Sellâm'ın bu tür kusurların şiirin kalitesini olumsuz etkilediğine işareti, doğrudan edebi eleştiriyle ilişkilendirilebilecek bir başka husus olarak telakki edilebilir.

İbn Sellâm'ın edebi eleştiriyle irtibatı olduğu anlaşılan diğer bir durum, şiirin muhtevası bakımından değerine ilişkin kayda değer haberler zikretmesidir. Buna göre şiir Câhiliye döneminde Arapların bilgi ve kültür mirasını yansıtan bir divandır ve Araplar bir konuda hüküm vermede nihai kaynak olarak yalnızca ona müracaat etmişlerdir.²⁵ Bu haber şiirin muhteva bakımından zenginliğini ve onun bu bağlamda Araplar nezdindeki değerini edebi eleştiri ekseninde özetleyen bir nitelik taşımaktadır.

Son olarak İbn Sellâm'ın, edebi eleştiride sonraki dönemlerde ciddi tartışmalara yol açmış “es-Serikâtü’ş-şî’riyye” meselesine temas etmesi konumuz bağlamında anılması gereken bir başka husustur. Nitekim o, şairlerden bazılarının diğer şairlerin beyitlerini alarak şiirlerine

21 Bkz. Emin, *en-Nakdü'l-Edebi*, 383.

22 el-Cumahî, *Tabakât*, 259; Nitekim Câhiz İbn Sellâm'ın aksine savaşları şiirlerin niceliğiyle alakalı bir faktör olarak değerlendirmemektedir. el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Muhammed Basil `Uyun al-Sud (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2003), 7/IV, 444; Ancak İbn Sellâm'ın, savaşın şiirlerin sayısı üzerindeki etkisine işaret ettiği halde Sealiklerin şiirleri konusunda bir yorum yapmayışi dikkat çekmektedir. Halbuki Sealikler'in yaşamlarını sürdürmek için baskınlar yaptığı ve şiirleri olan bir grup olduğunu görmekteyiz. Yusuf Huleyf, *es-Şu'arâu ş-Sa'âlik fi 'Asri'l-Câhili* (Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 1966), 116-117.

23 el-Cumahî, *Tabakât*, 68-73.

24 el-Cumahî, *Tabakât*, 68-69.

25 el-Cumahî, *Tabakât*, 24.

kattıklarını haber vermiştir. Örneğin, bu bağlamda, en-Nâbîga'nın Ebû's-Salt es-Sekafî'nin (ö. 626 [?]) beytini alarak kendi şiirine dâhil ettiğini belirtmiştir. Ancak ravilerin tamamı bu beyti Ebû's-Salt'a nispet etmiştir.²⁶ Diğer bir örnekte İbn Sellâm, İmrüülkays'ın “وَفُوقًا بِهَا...صَحْبِي...” “*Arkadaşlarım orada durmuş ...*” şeklinde başlayan beytini yalnızca birkaç harf değişikliğiyle Tarafe'nin (ö. 564[?]) aynen ifade etmesini esas alarak konuyu değerlendirmiştir.²⁷ İbn Sellâm'dan sonraki dönemlerde serika konusuna değinen eserlerin çoğu bu misallere müracaat ederek meseleyi ele almıştır.²⁸ Dolayısıyla hicri III. asırda edebi eleştiride derin tartışmalara yol açan serika meselesinin ilk örneklerine İbn Sellâm'ın izahlarında yer vermesi, kendisinden sonraki edebi eleştiri geleneğini etkilediğini göstermektedir.

Yukarıdaki örneklerin sayısını çoğaltmak mümkün olduğu gibi,²⁹ İbn Sellâm'ın bazı eleştirel değerlendirmelerinin de izaha muhtaç olduğu belirtilmelidir. Örneğin Şemmâh'ın (ö. 30/650) şiirinde kezaze olmasına işaretini,³⁰ Hidâş'ın (ö. 6/627 [?]) şiirin karihası³¹ konusunda Lebîd'den (ö. 40-41/660-661 [?]) daha şair olduğunu belirtmesi böyledir.³² Dolayısıyla bu durum İbn Sellâm'ın, dönemindeki edebi eleştiri ortamının kavramlarını eserinde kullandığını akla getirmektedir. Bu gibi kavramların o dönemdeki edebiyat çevreleri tarafından bilinmesinden dolayı³³ İbn Sellâm'ın ilgili kavramlar konusunda bir izaha başvurmamış olabileceği akla gelmektedir. Nitekim aşağıda ele alacağımız ve İbn Sellâm'ın eserinde izah etmeksizin kullandığı görülen kavramlar bu durumu desteklemektedir. Öte yandan, detaylı bir şiir ve şair analizi yapmaksızın kalite tercihlerinde, döneminin uzlaşısı niteliğinde bazı rivayetlere dayanmış olması, İbn Sellâm'ın edebi eleştiri faaliyetinin muğlak bir yanı olarak araştırmacıların dikkatine sunulabilir.

2. İbn Sellâm'ın Edebî Eleştiri Kavramlarını Kullanımı

İbn Sellâm'ın edebi eleştiriye dair katkısı bağlamında işaret edilmesi gereken bir başka konu, edebi eleştiriyle ilişkili kavramlara eserinde yer vermesidir. Bu nedenle onu edebi eleştiri kavramlarını kayıt altına alan ilk isimler arasında anmak mümkündür. Söz gelimi, edebi eleştiri

26 el-Cumahî, *Tabakât*, 58-59; Bkz. Seller, *Şiirde İntihal*.

27 el-Cumahî, *Tabakât*, 59.

28 İbn Kuteybe ed-Dineverî, *eş-Şi'r ve 'ş-Su'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1982), I, 129; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sına'ateyn el-Kitâbe ve 'ş-Şi'r*, thk. Ali Muhammed Becâvî - Ebû Fadl Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm (Beyrut: 'İsâ el-Bâbî el-Hâlebî ve Şurakeühü, 1952), 299; Ebû'l-Feth Ziyâüddin İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-Sâir fî Edebî'l-Kâtib ve 'ş-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne (Kâhire: Dâru'n-nahda, t.y.), III, 230; Bkz. Seller, *Şiirde İntihal*, 65, 115, 199.

29 el-Cumahî, *Tabakât*, 63-64, 65, 104, 124, 133, 139, (105-160), 545, 648; el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 177-178.

30 *Tabakât*'ın muhakkiki Mahmûd Muhammed Şakir bunu ifadelerdeki kuruluk, bir bakıma zorlama ve sözlerin ta'kid içermesi manasında izah etmiştir. Bkz. el-Cumahî, *Tabakât*, 132. (6 no'lu dipnot.)

31 Muhakkik Mahmûd Muhammed Şakir'in izahlarında İbn Sellâm'ın, şairlik kabiliyetinin yetkinliği sayesinde rahatlıkla şiir söyleyebilmesi manasında kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz. el-Cumahî, *Tabakât*, 126. (1 nolu dipnot), Kavramın geçtiği diğer yerler için bkz. 144, 195.

32 el-Cumahî, *Tabakât*, 144.

33 İbrâhîm, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî*, 96-97.

istilahlarının belirgin olarak mevcut olmadığı bir dönemde darb (الضرب) kelimesinin şiir türü anlamındaki kullanımına eserinde yer vermesi bunu doğrulamaktadır. Konuyla ilgili Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) ile aralarında geçen bir diyalogda Beşşâr'ın ifadelerinde yer alan *darb* kelimesinin çoğulu olan durûb (ضروب) kelimesine yer vermektedir.³⁴

İbn Sellâm; Ferezdak, Cerîr ve Ahtal hakkındaki düşüncesini Beşşâr'a sorar. Beşşâr Cerîr hakkındaki değerlendirmesinde şu ifadeleri kullanır:

“... كَانَ جَرِيرٌ يُحْسِنُ ضَرْوِبًا مِّنَ الشِّعْرِ لَا يُحْسِنُهَا الْفَرَزْدَقُ ...”
 “... Ferezdak şiir türlerini güzel ifade etmediği halde Cerîr onları güzel ifade ederdi ...”

Bununla Beşşâr'ın şiirde hiciv, risâ, medh vs. gibi türlere işaret ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü yine onun ifadelerinden anlaşıldığına göre, Ferezdak'ın eşi vefat ettiğinde onun arkasından Cerîr'in şiiriyle ağıt yakılmıştır. Bu durum da Cerîr'in mersiye türünde Ferezdak'tan daha kaliteli şiirleri olduğunu göstermektedir.³⁵ İbn Sellâm eserinde, şiir türlerini/temalarını ifade etmede *fünunu* 'ş-şi' r (فنون الشعر) terkinin de kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bununla da şiir temalarının kastedildiği anlaşılmaktadır. İbn Sellâm, bunu A'şâ ile ilgili bir değerlendirmesinde ise şu şekilde ifade etmiştir:³⁶

“... وَهُوَ أَكْثَرُهُمْ عَرُوضًا، أَذْهَبُهُمْ فِي فُنُونِ الشِّعْرِ ...”
 “... O, şiiri aruz bakımından çok olan ve şiir türlerinde en çok eser verendir...”

Yine Cemîl ve Küseyyir'i (ö. 105/723) mukayese ettiği ifadelerinde İbn Sellâm şu ibareye yer vermiştir:³⁷

“... وَ لَهُ فِي فُنُونِ الشِّعْرِ مَا لَيْسَ لَجَمِيلٍ ...”
 “... Şiir türlerinde, Cemîl'de olmayanlar onda vardır...”

Öte yandan İbn Sellâm, arûz kelimesini “*Şiirle ilgili bir ilim*”³⁸ anlamında kullandığı gibi, şiirin vezinleri anlamında da kullanmıştır.³⁹ Bunun örneği olarak yukarıda A'şâ ile ilgili izahlarda aruz kelimesine yer verdiğine ilişkin ifadesi anılabilir. Bir başka yerde ise cüz (الجزء) kelimesini tef'île anlamında⁴⁰ *zihâf*, *ikvâ*, *sinâd*, *îtâ* gibi şiirdeki kusurlarla ilgili birtakım kavramları da döneminde kullanıldığı manalarıyla açıklamıştır.⁴¹ Ayrıca, *mu'azele* (المعاطلة) kavramını Ömer b. Hattâb ve İbn Abbâs (ö. 68/687-88) rivayetlerini naklederken kullanmış, bunu Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609[?]) şiirinde karışıklık ve zorlama olmadığını vurgulama sadedinde zikretmiştir.⁴²

34 İbrâhîm, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî*, 96-97.

35 Musa Şervâne, “Fi'l-Mustalahi'n-Nakdiyyi ve Mecâlâtihi'l-Edilliyeti fi Kitâbi Tabakâti Fuhûli's-Şu'arâ' li'bni Sellâm el-Cumahî”, *Mecelletü'l-âdâb ve 'ulûmu'l-İnsâniyye* 8/15 (2013), 145.

36 el-Cumahî, *Tabakât*, 65.

37 el-Cumahî, *Tabakât*, 545.

38 el-Cumahî, *Tabakât*, 540; Şervâne, “Fi'l-Mustalahi'n-Nakdiyyi”, 147.

39 el-Cumahî, *Tabakât*, 65; Şervâne, “Fi'l-Mustalahi'n-Nakdiyyi”, 147.

40 el-Cumahî, *Tabakât*, 68; Şervâne, “Fi'l-Mustalahi'n-Nakdiyyi”, 148.

41 el-Cumahî, *Tabakât*, 68; Bkz. Şervâne, “Fi'l-Mustalahi'n-Nakdiyyi”, 149 vd.

42 el-Cumahî, *Tabakât*, 63; Bkz. Şervâne, “Fi'l-Mustalahi'n-Nakdiyyi”, 155.

İbn Sellâm'ın eserinde yer verdiği bir başka kavram da *sebk* (السبق)'tir. Bunu da *eş-Şâiru ş-sâbık* (الشاعر السابق) terkinde şairin diğer şairlerle girdiği üstünlük yarışında öne geçmiş olması manasında zikretmiştir.⁴³ Bununla beraber *sebk* sahibi şairden bir alt düzeyde olan şairi *eş-Şâiru 'l-musallî* (الشاعر المصلي) ve son sırada geleni de *es-Sükkeyt* (السكيت) olarak ifade etmiştir.⁴⁴ Yine İbn Sellâm'ın işaret ettiği kavramlardan bazıları da şiir hırsızlığını ifade eden *serika* (السرقه) ve *ictilâb* (الاجتلاب)'tir.⁴⁵

Yukarıda anılanların yanında, İbn Sellâm'ın edebi eleştirisi ile ilgili kavramlara *Tabakât*'ında yer verdiğini gösteren örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. O halde bütün bu veriler ışığında, İbn Sellâm'ın döneminin edebi eleştiriyeye ait terimlerini eserinde kullanıp kayıt altına alarak sonraki dönemlerde bunların tedavülüne zemin hazırlamış olabileceği iddia edilebilir. Onun eserinde kullandığı kavramların derlenmesi ve açıklanması konusu, İbn Sellâm'ın döneminde edebi eleştirinin geldiği noktayı gözlemek açısından araştırmacıların dikkatine sunulabilecek bir başka husustur.

3. İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ının Mukaddimesi Özelinde Edebi Eleştiriyeye Katkısı

İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ında edebi eleştiriyeye katkısının gözlemlenebileceği en belirgin yerlerden biri mukaddime kısmıdır. Çünkü edebi çevrelerde yer alan haberler ve değerlendirmeler bu kısımda yer alır. Öte yandan İbn Sellâm'ın, eserinin mukaddimesinde değindiği hususlardan ve naklettiği haberlerden yalnızca bir edebiyat tarihçiliği faaliyeti yürüttüğü anlaşılmalıdır. Çünkü yukarıdaki izahlarda da görüleceği üzere, onun, döneminde edebiyat çevrelerinin gündeminde yer alan haberleri bir eleştiri süzgecinden geçirdiği anlaşılmaktadır. Örneğin bu eleştiri faaliyeti bağlamında İbn Sellâm'ın mülahazalarında dikkat çekilmesi gereken noktalarından biri, döneminde herhangi bir şairin, halk nezdinde meşhur olup bilginler tarafından daha az tanınmış olmasıdır. Bu durum, halk düzeyinde bir şiir eleştirisinin bilginlerinkinden çok farklı ölçütlere göre yapılmış olduğunu düşündürmektedir.⁴⁶ Söz gelimi İbn Sellâm, Ferezdak'ı şairliği açısından beğenirken çöl ahalişi ve şairleri Cerîr'i tercih etmiştir. Dolayısıyla İbn Sellâm'ın mülahazalarında halkın ve eleştirmenin bir şairden beklentisinin farklılığını tespit etmek mümkündür.⁴⁷ Bu nedenle, onun rivayet ettiği haberleri doğrudan kabul etmediği onları bir değerlendirme süzgecinden geçirerek teşhis etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, böyle bir eleştiri ameliyesinde İbn Sellâm'ın görüşlerini etkileyen subjektif tercihleri olabileceği de göz önünde tutulmalıdır. O halde *Tabakât*'ın salt bir edebiyat ya da biyografi kitabı⁴⁸ olmadığı aksine edebi eleştiri sahasında bir numune niteliği taşıdığı ifade edilebilir.

43 el-Cumahî, *Tabakât*, 375; Bkz. Şervâne, "Fî'l-Mustalahi'n-Nakdiyyi", 156.

44 el-Cumahî, *Tabakât*, 375; المصلي, yarışta ilk sıradaki atın ardından gelen ata, السكيت ise son sırada gelen ata verilen isimdir. Bkz. Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî, *el-Müveşşah fî Meâhizi'l-'Ulemâ' 'ale'ş-Şu'arâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmîyye), 1995, 146.

45 el-Cumahî, *Tabakât*, 58, 128; İlgili kavramların izahı için bkz. Seller, *Şiirde İntihal*, 33-45, 50-52.

46 Münîr Sultan, *İbn Sellâm ve Tabakâtü'ş-Şu'arâ* (İskenderiye: Münşettü'l-me'ârif, t.y.), 248.

47 Sultan, *İbn Sellâm ve Tabakâtü'ş-Şu'arâ*, 248.

48 Bkz. Zülfikâr Tüccar, "İbn Sellâm el-Cumahî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/312; Ayrıca bkz. Kenan Demiryak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, ed. Sultan Şimşek - İlnur Emekli (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 523-524.

Yukarıda anıldığı şekliyle, İbn Sellâm'ın edebi eleştiride numune mesabesinde bir eser verdiği iddiası eleştiride esas aldığı yöntemle ilişkilendirilebilir. Bu noktada eserinin mukaddimesi onun yöntemini anlamamız konusunda önemli bir veri niteliği taşımaktadır. Eserinin mukaddimesinde para metaforunu kullanarak işaret ettiği şiirde sahlilik ve sahtelik meselesi, eleştiri yöntemini dayandırdığı temel ilkenin eleştiriye malzeme yapılan şiirin özgünlüğüyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Çünkü şiirde sahlilik-sahtelik, rivayet, dilsel hatalar ve şiirin yapısı meseleleri, İbn Sellâm'ın eleştirel tutumunu etkileyen konular olarak eserinin mukaddimesinde karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak onun, şiirlerden sahlil olanlarla ilgili bir kıymet takdiri yaptığını ve bu ilke doğrultusunda tabakalarını şekillendirdiği söylemek mümkündür. Bu nedenle o, mevzu şiirlerle orijinal olanları birbirinden ayırma hususunda bir netice çıkarmaya yönelmiş, bunu eleştiri sanatını icra ederken bir yöntem olarak kullanmıştır,⁴⁹ denebilir.

İbn Sellâm eserinin mukaddimesinde şiirin sıhhati konusunda önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Bu da tedvinin Cahiliye döneminde de mevcut olması ancak İslâmî döneme nazaran çok fazla tedavülde olmamasıdır. İbn Sellâm bunu Hîre Melik'i Numan b. Münzir'in (ö. 602 m.) elindeki divanın mevcudiyetiyle desteklemiştir. İslâm'dan sonra gerçekleşen tedvin faaliyetinde ise birtakım karışıklıklar söz konusudur. Bu durumu ise Muhammed b. İshâk ve Hammâd er-Râviye'nin (ö. 160/776-77 [?]) şiiri ifsat faaliyetleri örnekliğinde izah etmiştir. Dolayısıyla Arap şiirinin ilk merhalede tedvin faaliyetinin az olmasına bağlı olarak büyük bir kısmının yitip gittiği düşüncesini inşâ etmiştir.⁵⁰ Brockelman'ın da (ö. 1956) belirttiği üzere, Arap şiirinin tedvin faaliyeti Emevîler döneminde belirgin hale gelmiş ve Abbâsiler döneminde zirveye ulaşmıştır.⁵¹ Buradan hareketle İbn Sellâm'ın ifadelerinde Brockelman'ın belirttiği hususu doğrulayan ibare şu şekildedir: “*Arapların şiirini ilk derleyen ve onların haberlerini nakleden kimse Hammâd er-Râviye'dir ve o güvenilir bir ravi değildir ...*”⁵² Dolayısıyla tedvin faaliyetlerinin geç bir döneme sarkması ve Hammâd'ın da güvenilir bir ravi olmayışı şiirlerin sıhhatini sorgulamayı zorunlu hale getirmektedir. Netice olarak İbn Sellâm'ın bu konudaki mülahasasından, üzerinde değerlendirme yapılacak şiirlerin herhangi bir tahrife maruz kalmamış olması gerektiği anlaşılabilir. Bu ise eleştiri faaliyetlerinin ancak sağlam bir zemin üzerinde gerçekleştirilebileceği fikrine delalet etmektedir. Dolayısıyla onun eleştiri yönteminin özgünlük ilkesini esas almaya dayalı olduğu ifade edilmelidir. Ancak yalnızca bir ravi üzerinden bütün bir geleneği şüpheli olarak değerlendirmesi ise sübjektif bir tutum izlediğini ve eleştiri yönteminin sorunlu yanları olduğunu düşündürmektedir.

İbn Sellâm'ın, *Tabakât*'in mukaddimesindeki en temel eleştirel vurgusunun şiirlerdeki lîn (اللين) durumu olduğu söylenebilir. Bununla şiirlerin zayıf ya da başka bir ifadeyle tahrife maruz kalmış olması kastedilmektedir. Öte yandan, şiirin zayıflığının ise daha çok neşet ettiği çevreyle

49 el-Cumahî, *Tabakât*, 4-23.

50 el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 34; Bkz. Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 21.

51 Carl Brockelman, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr (Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 1959), 6/I, 65.

52 el-Cumahî, *Tabakât*, 48.

İlgili olması dikkat çekmektedir. Nitekim İbn Sellâm, ortamın şiire etkisine vurgu yaparak bedevi Arapların şiirlerinin güçlü ve şehirli şairlerinkinin ise zayıf olduğunu belirtmektedir. Buna paralel olarak şehirli şairlerin şiirlerinde zayıflık ve karışıklığın sebeplerine işaret etmiştir.⁵³ Bu sebeplerden ilki, ravilerin yalnızca kâtiplerden aldıklarını kullanmaları fakat çöl ahalisinden şiir almayışları olarak anılabilir.⁵⁴ İkinci sebep, Siyer âlimi Muhammed b. İshâk'ın şairlere söylemedikleri şiirleri atfetmesidir. Ayrıca şiiri Âd ve Semûd kavmine dayandırmasıdır.⁵⁵ Üçüncü sebep, şiir konusunda uzmanlığı olmayanların şiir rivayeti yapmasıdır.⁵⁶ Dördüncü sebep, şiirin büyük çoğunluğunun fasih Arapların vefatıyla nakledilemez hale gelmesidir.⁵⁷ Beşinci sebep bazı kabilelerin şairlerinin vefatı sebebiyle kendilerine ait olmayan şiirleri kendilerine atfetmeleridir.⁵⁸ Altıncı sebep, bazı şairleri meşhur kabilelere ya da bazı kabileleri meşhur şairlere dayandırmaktır. Örneğin Şemmah'ın kardeşinin Ka'b b. Zühayr'ın kabilesi olan Müzeyne kabilesine dayandırılması gibi.⁵⁹ Yedinci sebep ise Hammad er-Raviye'nin Arapların şiirlerini toplayan ilk kişi olduğu halde güvenilir olmayışıdır.⁶⁰ Şiir kitapları bu konunun çözümü için nitelikli bir kaynak olma özelliği taşımamaktadır. Çünkü bu eserlerde çok fazla karışıklık mevcuttur. İnsanların kitaplara müracaatı şiirin güvenilirliğini desteklemede yetersiz kalmaktadır.⁶¹ Dolayısıyla İbn Sellâm'ın bu probleme çözüm önerisi olarak şiirlerin çöl ahalisinden alınması ve sahih rivayetleri olan âlimlere başvurulması gibi temel iki unsur dikkat çekmektedir.⁶² Böylelikle eserinin mukaddimesinde İbn Sellâm'ın edebi eleştiriye konu olacak şiirlerin orijinal ve bu tür tahriflerden uzak olmasının gerekliliğine temas ederek⁶³ edebi eleştiriye önemli bir katkıda bulunduğu söylenebilir.

Yukarıdaki veriler ışığında, İbn Sellâm'ın eserinin mukaddimesinde ele almış olduğu konuların edebi eleştiriye doğrudan etkileyerek şiirin sıhhati ve rivayet hususlarına ilişkin günümüzde dahi çalışmalar yapılmasına neden olduğu söylenebilir. Öyle ki onun bu meseleleri ele alması, konu üzerine araştırma yapanların şiirin orijinine, sıhhatine dair mülahazalar yürütmesine yol açmıştır. Bazı araştırmacılar, İbn Sellâm'ın yalnızca iki ravinin kusurları sebebiyle ve savaşlar gibi harici faktörler üzerinden devasa bir şiir geleneğini töhmet altında bırakmasını eleştirmişlerdir.⁶⁴ Ancak bu başlıkta bizim odaklandığımız nokta, İbn Sellâm'ın *Tabakât*'in mukaddimesi bağlamında edebi eleştiriye katkısı olduğu için bu konuyu araştırmacıların

53 el-Cumahî, *Tabakât*, 140-245; Bkz. el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 169-170.

54 el-Cumahî, *Tabakât*, 40.

55 el-Cumahî, *Tabakât*, 7.

56 Örnekler için bkz. Sultan, *İbn Sellâm ve Tabakâtu's-Şu'arâ'*, 60-61.

57 el-Cumahî, *Tabakât*, 26.

58 el-Cumahî, *Tabakât*, 46-47.

59 el-Cumahî, *Tabakât*, 104-110; Bkz. Sultan, *İbn Sellâm ve Tabakâtu's-Şu'arâ'*, 191.

60 el-Cumahî, *Tabakât*, 48; Bkz. Sultan, *İbn Sellâm ve Tabakâtu's-Şu'arâ'*, 191.

61 Sultan, *İbn Sellâm ve Tabakâtu's-Şu'arâ'*, 191.

62 el-Cumahî, *Tabakât*, 4-6.

63 el-Cumahî, *Tabakât*, 247.

64 Geniş bilgi için Nâsiruddin el-Esed, *Masâdiru's-Şi'ri'l-Câhiliyyi ve Kîmetuhâ't-Târihiyyetu* (Beyrut: Dâru'l-cil, 1988); Ayrıca bkz. Ahmed en-Nuaymî, "Skepticism in the literature between "Taha Hussein and Ibn Sallam AL-Jumahi"", *al-Athar* 17/33 (2020), 11-13.

dikkatine arz etmekle yetiniyoruz. Sonuç olarak İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ının mukaddimesi bağlamında edebi eleştiriyeye katkısı; mevzu şiir meselesini tarihi olarak kayıt altına alması, problemin ortaya çıktığı döneme yakınlığı ve çözüme ilişkin sunduğu delillerin akli ve nakli olmasıyla gerçekleştirilmiştir.

4. Tabaka Fikri Bağlamında Edebi Eleştiriyeye Katkısı

İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ı, Asmaî'nin (ö. 216/831) *Fuhûletü 'ş-Şu'arâ*'sının⁶⁵ ardından edebi eleştiri sahasında kaleme alınmış bir eser olarak karşımıza çıkar. Yine de bazı edebiyat tarihçileri ve araştırmacılar İbn Sellâm'ın eserini literatürde ilk sıraya yerleştirmiştir.⁶⁶ Ancak isabetli olan İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ının ikinci sırada olmasıdır. *Tabakât*'tan önce kaleme alınan *Fuhûletü 'ş-Şu'arâ*'ya bu başlık altında işaret etmemizin nedeni, Asmaî'nin, bu eserde yer verilen haberlerde şairleri fuhûl ve fuhûl olmayanlar şeklinde ikiye ayırmasıdır.⁶⁷ Bu kategorize İbn Sellâm'ın tabaka fikrine dair bir önemli bir çıkış noktası olarak anlaşılabilir. Çünkü İbn Sellâm, kendisinden daha önce Asmaî'nin şairleri sınıflandırmak için kullandığı fuhûl kelimesini tercih ederek eserini *Tabakâtu Fuhûli 'ş-Şu'arâ* diye adlandırmıştır. Dolayısıyla, Asmaî'nin fuhûl ve fuhûl olmayan şeklindeki ayırımında belirttiği fuhûl şairler İbn Sellâm'ın tabaka fikrinin merkezinde yer almaktadır.⁶⁸ İşte bu, onun fahl/fuhûl düşüncesi üzerinden şairleri değerlendirmeye ve böylelikle de tabakalar halinde sınıflandırmaya gittiğinin göstergelerindedir.

Yukarıda vurgulandığı gibi, İbn Sellâm'ın tabakalarını oluşturmada benimsediği eleştiri ölçütlerinin ilki fahl (seçkin şair) düşüncesidir. Bunun en belirgin kanıtı, “*Meşhur fuhûl şairleri kırk olarak tespit ettik. Bunlardan da şiirleri meslektaşlarınınkiyle benzerlik arz edenleri bir araya getirdik.*”⁶⁹ ifadesidir. Diğer yandan, Asmaî ise fahl şairle eski şiirin kalıplarını muhafaza eden şairi kastetmektedir. Şöyle ki bir şair fuhûl olanlar arasında anılıyorsa bu, o şairin eski şiirin kalıplarına bağlı kalarak İmruülkays, Züheyr, Nâbîga gibi şairlerin yolundan gittiğini göstermektedir. Bu da şu anlama gelmektedir: Fahl diye nitelendirilen şair diyarları vasıflandırma, yolculuk, çöl, medh, gazel, at ve içki tasviri ve fahr gibi temaları işleyerek eski şiirin temel dinamiklerine bağlı kalmıştır.⁷⁰ Dolayısıyla fuhûl şairlerin şiirleri bu gibi özelliklerle sahip standart bir şiir portresini bize sunmaktadır. Bunun dışında kalan şiirler ise kusurlu kabul edilmektedir.⁷¹ Bu çıkış noktasından hareketle bazı araştırmacılar, İbn Sellâm'ın fuhûl

65 Eserin Asmaî'ye aidiyeti konusunda farklı bir görüş için bkz. Ebû Hâtim es-Sicistânî - Ebû Sa'îd el-'Asmaî', *Su'âlâtu Ebî Hâtim es-Sicistânî li'l-'Asmaî ve Radduhu 'aleyhi fî Fuhûleti 'ş-Şu'arâ*, thk. Muhammed Avde Selâme Ebû Cürey (Kâhire: Mektebetü's-sekâfeti'd-diniyye, 1994), 6.

66 Ebû Sa'îd el-'Asmaî', *Fuhûletü 'ş-Şu'arâ*, thk. Muhammed Abdülmun'im el-Hafâcî (Kâhire: Dârü'l-kalem li't-türâs, t.y.), Muhakkikin Mukaddimesi, 20.

67 el-'Asmaî', *Fuhûletü 'ş-Şu'arâ*, 38.

68 'Abbâs, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî*, 80.

69 el-Cumahî, *Tabakât*, 24.

70 el-'Asmaî', *Fuhûletü 'ş-Şu'arâ*, 34; 'Abbâs, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî*, 50; el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 130.

71 el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 130.

nitelendirmesinin kökeninde Asmâî'nin fuhûl düşüncesinin etkili olduğunu belirtmişlerdir.⁷² Ancak eldeki veriler bunu test etmek için yeterli değildir. Çünkü bu, İbn Sellâm'ın bizzat kendi düşüncesi olabileceği gibi yaşadığı edebi ortamda herkesçe bilinen, şairler hakkında bir vasıflandırma da olabilir.⁷³

İbn Sellâm'ın fuhûl şairler düşüncesini Asmâî'den alıp almadığı hususu bir yana koyulduğunda, onun bu kavrama birtakım yenilikler getirdiğini söylemek mümkündür. İbn Sellâm fahl vasfına sahip olmayı tabakalar içinde takdim ve tehir yapmada bir eleştiri ilkesi olarak tatbik etmektedir. Dolayısıyla onun Asmâî'den bu hususta ayrıldığı söylenebilir. Ancak bu iki ismin benzerlik taşıdığı noktalar da görülmektedir. Örneğin Asmâî, Esved b. Ya'fûr'u (ö. 23/600) fahl şair olarak nitelendirmezken İbn Sellâm onun hakkında şöyle demektedir: “*Onun kaliteli şiirlere eklediği enfes bir şiiri vardır. Şayet onun bunun benzeri bir şiiri daha olsaydı bu, onu kendi ehlinin mertebesine taşırdı.*”⁷⁴ Asmâî'nin de Huveydira⁷⁵ (ö. [?]) hakkında İbn Sellâm'ın bu ifadelerine benzeyen bir yorumu vardır: “*Şayet onun bu kasidesi gibi beş kasidesi daha olsaydı bu onu fahl yapardı.*”⁷⁶ Anlaşılan o ki; temelde her iki isim de şairlerin fahl olma konusunda belirli bir standarda ulaşmış olmasını esas kabul etmiştir. Bu durum İbn Sellâm açısından değerlendirildiğinde, onun fahl şair olmayı bir standart olarak kabul etmesi tabaka fikrini eleştirel bir zeminde inşâ ettiğini göstermektedir. Çünkü şairi fahl yapan durumun onun şiirlerinin kalitesiyle ilgili olması, doğrudan edebi eleştirinin odaklandığı hususlardan biridir.

İbn Sellâm eserinin mukaddimesinde şairleri temelde iki kategoriye ayırırken muhadram şairleri de Cahiliye şairleri arasında ele almıştır. Bu durum onun eleştirel bilgisini resmetmektedir. Şairleri ele aldığı bu gruplarda uygun tabakaya yerleştirmesi döneminde mevcut olan uzlaşmayı bildiğini ve onu sınıflandırmasında kullandığını düşündürmektedir. İbn Sellâm bu duruma kendi ifadelerinde yer vererek edebiyat çevrelerinin ve ravilerin şiir veya şairlerle ilgili bir konuda ihtilafa düşmeleri halinde öncekilerden intikal eden sahih rivayetlere sarıldıklarını haber vermektedir.⁷⁷ O halde, onun tabaka fikrini dayandığı zemin de bu türden sahih rivayetlerdir.

İbn Sellâm, Cahiliye şairlerini on tabakaya bölüp her bir tabakaya dört fahl şair yerleştirmiştir. Bu fuhûl şairleri tabakalara yerleştirirken onların şiirleri arasındaki benzerliği ve eşitliği dikkate almıştır. Bu da eleştirel bir bakış açısının yansıması olarak nitelendirilebilir. Çünkü böyle bir durum şairleri mukayese etmeyi zorunlu hale getirmektedir. Böyle bir kıyasın neticesinde tabaka fikrinin ortaya çıktığı onun açıklamalarında da net bir şekilde görülmektedir. Buna göre o, tabaka bölümlenmesinde dönemindeki yaygın görüşleri esas alarak şairlerin eserlerinin meslektaşlarınıninkine benzerliğinden dolayı onları gruplandırdığını ve bunun neticesinde on

72 el-'İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 132.

73 Bkz. İhsan Sâdık Muhammed el-Levâtî, “es-Subût 'inde İbn Sellâm”, *Mecelletü'l-âdâb* 1/125 (2018), 2.

74 el-Cumahî, *Tabakât*, 147.

75 Huveydira'yı İbn Sellâm Cahiliye'nin dokuzuncu tabakasının üçüncü sırasında zikretmektedir. Bkz. el-Cumahî, *Tabakât*, 171.

76 el-'Asmaî', *Fuhûletü's-Şu'arâ*, 40.

77 el-Cumahî, *Tabakât*, 24.

tabakaya dörder şair tekabül ettiğini belirtmiştir.⁷⁸ Ayrıca, Cahiliye şairleri için ortaya çıkan bu sonucun İslâmî şairler için de geçerli olduğunu ifadelerine eklemiştir.⁷⁹ O halde, İbn Sellâm'ın bu kategorizesinden anlaşılan, her bir gruba dağıttığı şairlerin, şiirleri bakımından aşağı yukarı aynı düzeyde oldukları kanaatidir. Bu veriler ise İbn Sellâm'ın tabakaları gelişi güzel değil, eleştirel bir tutumla oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü şiirler arasındaki benzerliklerin ve eşitliklerin tespiti⁸⁰ kendiliğinden bir eleştiri faaliyetini gerektireceği ortadadır. Öte yandan, işaret edilmesi gereken dikkat çekici diğer bir husus da İbn Sellâm'ın çağdaşı olan Mervân b. Ebî Hafsa (ö. 182/798), Ebû Nüvâs (ö.198/813 [?]) Müslim b. Velid (ö. 208/823) ve Ebû Temmâm (ö. 231/846) gibi muhdes şairlere dair bir tabaka zikretmeyişidir. Yine Ömer b. Ebî Rebîa (ö. 93/711-12), Tırimmâh b. Hakîm (ö. 125/743) ve Kümeyt el-Esedî (ö. 126/744) gibi İslâmî dönem şairlerine tabakalarda yer vermeyip Beşâme b. el-Ğadır (ö. [?]), Ebû Zübeyd et-Tâî (ö. 62/ 681-82 [?]) gibi Cahilî şairleri İslâmî tabakada anması da⁸¹ bu hususa eklenmelidir.⁸² İbn Sellâm'ın tabakaları inşasındaki bu tercihlerinin de nedeni bilinmezken bunların gerisinde eleştirel bir tutumun olup olmadığını söylemek de mümkün görünmemektedir.

Çalışmamızın girişinde belirtildiği üzere bazı güncel çalışmalar, İbn Sellâm'ın tabakaları kısımlara ayırmada zaman, mekân, edebi zevk gibi bazı ölçütleri esas aldığından söz etmektedir. Bunlardan zamanın bir ölçü olarak anılması, İbn Sellâm'ın Cahiliye dönemi ve İslami dönem şairleri şeklinde yaptığı temel ikili ayırma dayanmaktadır. Mekân ise hem Cahiliyeden hem İslami dönemden şairleri; Kurâ şairleri adı altında Medine, Mekke, Tâif, Yemâme, Bahreyn gibi bölgelere göre tasnif etmesiyle ilgilidir.⁸³ Bir diğer ölçüt olarak anılan edebi zevk ise mersiye şairleri için ayrı bir tabaka oluşturması yönüyle ilişkilendirilmiştir.⁸⁴ Tabakaları ayırmada ölçüt olarak zikredilen bu hususlar eleştirel bir kıstas olmaktan ziyade İbn Sellâm'ın kronolojik bir sıra takip ettiğini bunları basit bir taksim ilkesi olarak kullandığını göstermektedir. Çünkü aşağıda detaylı olarak ele alınacağı üzere İbn Sellâm'ın tabaka fikrinin inşasında eleştirel bir tutum izlediği anlaşılmaktadır. Nitekim o, her bir tabakanın kendi içerisinde şairleri takdim ve tehir etmede onları üstün kılan ya da geride bırakan temel bir ölçüye göre hareket ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tabaka fikrinin eleştirel bir tutumun ürünü olduğu açıkça görülmektedir. O halde tabakaların ve bunlara nispet edilen şairlerin sıralamasında doğrudan zaman, mekân ve edebi zevk gibi hususların etkin olmadığı iddia edilebilir. Örneğin bunu destekler bir biçimde, İbn Sellâm'ın şairleri bir tabaka içerisinde takdim ve tehir etmesi durumunda zaman bakımından önceliği dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Çünkü İmrüülkays'ı ve onunla birlikte aynı grupta zikrettiği şairleri Mühelhil b. Rebîa et-Tağlibî'ye (ö. m. 525 civarı) göre şairlik kalitesi bakımından öncelemiştir. İmrüülkays, en-Nâbîga ez-Zübeyânî,

78 el-Cumahî, *Tabakât*, 49-50.

79 el-Cumahî, *Tabakât*, 297.

80 el-Cumahî, *Tabakât*, 24.

81 el-Cumahî, *Tabakât*, 593, 707.

82 İbrâhîm, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî*, 105, 111.

83 el-Cumahî, *Tabakât*, 215.

84 el-Cumahî, *Tabakât*, 203.

Züheyr b. Ebî Sülmâ ve A‘şâ’yı Cahiliyenin ilk tabakasında anmasına rağmen onlardan zaman bakımından önce olduğu anlaşılan Mühelhil b. Rebîa et-Tağlibî’yi bu grup içerisinde değerlendirmemiştir. Hatta onun şairlerinin kaliteli olmadığına ilişkin bir işarete yer vermesi de onun bu sıralamada zaman faktörünü esas almadığını desteklemektedir. Buna göre İbn Sellâm, Mühelhil hakkında şöyle demiştir: “*Mühelhil, Mühelhil ismini şairinin zayıflığından almıştır (çünkü onun şiiri) elbisenin kumaşının adı olması gibi sorunludur.*”⁸⁵ Öte yandan İbn Sellâm, Nâbiga’yı ve Züheyr’i, Evs b. Hacer’e (ö. 620 m.) öncelemiştir. Halbuki onlar yaş itibariyle Evs’den daha küçüktür. Bunu İbn Sellâm’ın şu ifadelerinden anlıyoruz:⁸⁶

“... كَانَ أَوْسَ فَحَلَّ مُضَرَ، حَتَّى نَشَأَ النَّابِغَةَ وَرُهَيْرَ ...”

“... Evs, Nâbiga ve Züheyr yetişene dek Mudar’ın fahlıydı ...”

bu durum iki şairin de Evs’ten yaşça küçük olduğunu göstermektedir. İslâmî ilk tabakadan Ahtal’ı Ferezdak ve Cerîr’den sonra zikretmiştir. Ayrıca onu tabakasının en yaşlısı olarak anmıştır:⁸⁷

“... وَكَانَ الْأَخْطَلُ مِنْ أَسَنِّ أَهْلِ طَبَقَتِهِ ...”

“... Ahtal tabakasının en yaşlısıydı ...”

Ka‘b b. Cu‘ayl’i (ö. [?]) ise İslâmî üçüncü tabakaya bırakmıştır.⁸⁸ Onun hakkında ise söyledikleri şu şekildedir: “*Ka‘b müflik ve kadim bir şairdi Ahtal ve Kutamî’den*⁸⁹ *öncedir.*”⁹⁰

Yukarıda zikredilenlerin tamamı, İbn Sellâm’ın eleştiri düzleminde şairlerin zaman bakımından bir önceliğe sahip olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu tabakalar içerisindeki sıralamanın aslında şiirde nitelik, nicelik, tema vs. gibi etkenlere bağlı olabileceği gibi, İbn Sellâm’ın dönemindeki edebiyat çevrelerindeki uzlaşmayı yansıttığı akla getirmektedir. Örneğin Ağleb el-‘İclî (ö. 21/642) recez türünde âlimler arasındaki yeri hakkında şöyle demesi bunu desteklemektedir:⁹¹

“... وَكَانَ مُقَدِّمًا، يُقَالُ أَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ رَجَزَ ...”

“... O mukaddemdi (bilginler tarafından öncelenmişti), onun ilk kez recez türünde şiir inşâ ettiği söylenir.”

İbn Sellâm, *mukaddem* (öncelenmiş) ifadesiyle ilim ehlinin tercihinine işaret etmektedir. Daha sonra şair hakkındaki hükmü zikrederken onun zaman bakımından recez türünde ilk eser veren kişi olmasını meçhul sıygaıyla zikretmiştir. Dolayısıyla o, edebi çevrelerin ilgili şair hakkındaki görüşe değinmiş ve şairin zaman bakımından değil sanatsal bakımdan öncelenmesine işaret etmiştir.

85 el-Cumahî, *Tabakât*, 39.

86 el-Cumahî, *Tabakât*, 97.

87 el-Cumahî, *Tabakât*, 454.

88 el-Cumahî, *Tabakât*, 571.

89 (ö. 101/719-20 [?]).

90 el-Cumahî, *Tabakât*, 572.

91 el-Cumahî, *Tabakât*, 737.

Öte yandan İbn Sellâm; makamlarını, şöhretlerini ve birtakım kişisel özelliklerini andığı şairleri sonraki tabakalara bırakmıştır. Örneğin Muzâhim b. Hâris'in (ö. [?]) cesaretli olduğunu söylemiştir ve onu onuncu tabakada zikretmiştir.⁹² Son tahlilde İbn Sellâm'ın değerlendirme ölçütlerinden birinin naklettiği haberlere bağlı olarak dönemindeki alimler arasındaki uzlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunu destekler bir biçimde o, Züheyr'le ilgili bir değerlendirmesine “وقال أهل النظر” “*Nazar ehli dedi ki..*” şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁹³

İbn Sellâm'ın, tabakalar arasındaki kıyaslamalarında, bir tabaka içinde şairleri takdim-tehirinde ve oradaki üstünlük değerlendirmelerinde, yine edebi çevrelerdeki kabulü esas aldığı görülmektedir. Söz gelimi, tabakalarda zikrettiği şairleri takdim ve tehir ederken edebi çevrelerdeki görüşleri esas aldığını gösteren bir örnek şu şekildedir: “*Bana Yunus b. Habib*⁹⁴ haber verdi ki; Basralı âlimler İmrüülkays'ı önceliyordu. Kûfeliler A'sâ'yı yeğliyordu, Hicâzlular ve çöl ahâlisi ise Züheyr ve Nâbigâ'yı tercih ediyorlardı.”⁹⁵ Dolayısıyla İbn Sellâm'ın bu tabakada ilk sıraya İmrüülkays'ı yerleştirmiş olması onun Basralıların tercihini benimsediğini göstermektedir. Basralıları takip ettiği anlaşılan bir başka örnek de şöyledir: “*Yunus biraz hayret etmiş gibi bana İbn Ebi İshâk'ın: “Câhiliye'nin en şairi Murakkış'tır*⁹⁶ ve İslâm'ınki de Küseyyir'dir.” dediğini haber verdi.”⁹⁷ İbn Sellâm'ın Murakkış'a Cahiliye döneminde yer vermeyişi ve Küseyyir'i ise İslâmî ikinci tabakanın üçüncü sırasında zikretmesi⁹⁸ göz önüne alınınca, onun Yunus b. Habib'in rivayetini esas alarak böyle bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır. Küseyyir'i ise ikinci tabakada son sıralara bırakması İbn Sellâm'ın genel olarak Iraklıların görüşlerini Hicâzlularinkine tercih etmesiyle ilgili olmalıdır. Bunu yine onun şu ifadelerinden anlamak mümkündür: “*Küseyyir Hicâzluların şairidir ve Hicâzlular bizim öncelediklerimizin bazısına onu tercih ederlerdi. Evet Küseyyir fahl bir şairdir fakat Iraklı olmayışı onun talihsizliğidir.*”⁹⁹ Dolayısıyla İbn Sellâm'ın içinde bulunduğu ortamdaki edebi görüşleri kabul ettiğini özellikle de Iraklılara bu konuda meylettği söylenebilir.¹⁰⁰ Bu durum, kimi zaman onun sübjektif bir tutum sergilemiş olabileceğini de akla getirmektedir.

İbn Sellâm'ın, tabakaları içinde şairleri takdim ve tehirde kabile asabiyetini de dikkate aldığı görülmektedir. Örneğin o, Beşşâr'a Cerîr, Ferezdak ve Ahtal'dan hangisinin daha şair olduğunu sormuştur. Beşşâr da bu şairlerden Ahtal'ın diğer ikisi gibi olmadığını söylemiştir. Çünkü Ahtal'ın kabilesi konusunda aşırı bir taassup gösterdiğini ifade etmiştir. Ancak Cerîr'in şiirinin başarılı olduğunu vurgulayan Beşşâr, Ferezdak'ın ise bu konuda aynı başarıyı gösteremediğini

92 el-Cumahî, *Tabakât*, 770.

93 el-Cumahî, *Tabakât*, 64; Daha fazla örnek için bkz. el-'İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 104 vd.

94 (ö. 182/798).

95 el-Cumahî, *Tabakât*, 52.

96 Bu şairin Murakkış el-Ekber mi yoksa el-Asğar mı olduğu anlaşılmamaktadır. Ancak el-Ekber'in el-Asğar'ın amcası olarak anılmaktadır. İki şair de Tarafe b. Abd'ın amcalarıdır. Bkz. Emrullah İşler, “Tarafe b. Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/14.

97 el-Cumahî, *Tabakât*, 52.

98 el-Cumahî, *Tabakât*, 534.

99 el-Cumahî, *Tabakât*, 540.

100 el-'İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 105.

haber vermiştir.¹⁰¹ İbn Sellâm'ın İslâmi dönemden ilk tabakadaki tercihlerine bakıldığında, Cerîr'in ilk, Ferezdak'ın ikinci ve Ahtal'ın ise üçüncü sırada yer aldığı görülür.¹⁰² Bu durum, İbn Sellâm'ın tercihinde Beşşâr'ın bildirdiği kabile taassubu konusunun etkili olduğunu düşündürmektedir.

İbn Sellâm şairlerin birbirleri hakkındaki görüşlerini de genel eleştirel tavrı bağlamında dikkate almıştır. Bunun örneklerinden biri Şuayb b. Sahr'ın Harun b. İbrâhîm'den naklettiği şu habere yer vermesidir: “*Birinin Ferezdak'a şöyle dediğini işittim: Ey Ebû Firâs! İnsanların en şairi kimdir? Ferezdak: “Zü'l-karûh'tur.” dedi. Bununla İmrüülkays'ı kastediyor. “Peki ne söylediğinde?” dedi.*” İbn Sellâm bu ifadelerin ardından Ferezdak'ın İmrüülkays'ın şu şekilde başlayan: “... وَقَاهُمْ جَدُّهُمْ بِنْتِي أَبِيهِمْ ...” “*Kardeşlerinden onları şansları korudu ...*” beyitlerini okuduğunu belirtmektedir.¹⁰³

İbn Sellâm, Lebîd'e önceki paragraftakine benzer bir soru sorulduğunu ve onun da insanların en şairlerinin “*Melikü'l-dalîl, Ğulâmu'l-katîl, İbn 'İşrîn ve Ebû 'Akîl*” diyerek cevap verdiğini nakleder. Lebîd, bu şairlerin ilkiyle İmrüülkays'ı, ikincisiyle Tarafe'yi, üçüncüsüyle de kendisini kastetmiştir.¹⁰⁴ Şairlerin bu konudaki görüşlerine işaret etmesi onun tabakalar içindeki şairler arası üstünlük tercihinde etkili olduğunu akla getirmektedir.¹⁰⁵ Ayrıca, şairlerin bizzat kendileri hakkında diğer şairlerin ne düşündüğünü önemsemesi de İbn Sellâm'ın tabakalara şairleri tayininde etkili olmuş olabilir. Ferezdak'la Zürrumme arasında geçen diyalogu zikretmesi bunu destekler mahiyettedir. Buna göre Zürrumme: “*Ben neden fuhûl şairlerden sayılmıyorum?*” Ferezdak ise: “*Seni bu sığata erişmekten alıkoyan şey çöl ve deveyi şiirinde konu almandır.*” der.¹⁰⁶ Başka bir yerde de “*Seni fahl şair olmaktan alıkoyan şey diyarlara ağlamandır.*” der.¹⁰⁷ O halde İbn Sellâm'ın şairler hakkında eleştirel zeminde söylediklerinde hem şairlerden hem de döneminin edebî ortamının verilerinden yararlanması şairlerin kıymetini belirlemede etkili olmuştur.

İbn Sellâm tabakalar içindeki takdim ve tehirini yine birtakım delillerle ortaya koymuştur. O, İmrüülkays'ı tercih edenlerin, onun daha önce kimsenin söylemediği şeyleri dile getirmiş olmasını, şiirindeki üslubuyla ve ele aldığı muhtevayla Arap şiirinde bir çığır açmış olmasını önemsediklerini belirtir. Kendisi de Cahiliyenin ilk tabakasının ilk sırasına İmrüülkays'ı koyar.¹⁰⁸ Dolayısıyla İbn Sellâm'ın böyle bir habere yer verip İmrüülkays'ı tabakasının ilk sırasına yerleştirmesi bu delillerden biri olarak anılabilir.¹⁰⁹ Yine o, bazen şair sebk sahibi olsa da onun yerine başkasının da tercih edilebileceğini belirtir. Evs'in Mudar kabilesinin fahl

101 el-Cumahî, *Tabakât*, 456.

102 el-Cumahî, *Tabakât*, 297-298.

103 el-Cumahî, *Tabakât*, 52-53; Bkz. el-'Asmaî', *Fuhûletü 'ş-Şu'arâ*, 33.

104 el-Cumahî, *Tabakât*, 54.

105 el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 107.

106 el-Cumahî, *Tabakât*, 552.

107 Zürrumme'nin aslında eski şiirin gereklerine uygun davrandığı halde fahl kabul edilmeyişi düşündürücü bir durumdur. el-Cumahî, *Tabakât*, 557.

108 el-Cumahî, *Tabakât*, 51-55.

109 el-Cumahî, *Tabakât*, 55-56.

şairi olduğuna ancak Nâbiga ve Züheyr'in yetişerek onu geçtiklerine ve er-Râ'î'nin Mudar'ın fahlı olduğuna fakat Cerîr'in onu geçtiğine ilişkin Ebû Amr b. Alâ'nın (ö. 154/771) rivayetine yer vermesi bu durumu desteklemektedir.¹¹⁰ Nitekim Nâbiga ve Züheyr'i İslâmî ilk tabakada anarken¹¹¹ Evs'i ikinci tabakanın ilk sırasına bırakmıştır.¹¹² er-Râ'î'yi ise İslâmî ilk tabakanın sonuncu sırasına yerleştirmiştir.¹¹³

Öte yandan, İbn Sellâm şairin sahip olduğu mevki nedeniyle bazen tabakasındaki öncelenmesi gerektiği çıkarımını yapmıştır. Bu duruma ise Hutay'e'nin Ka'b b. Züheyr ile diyalogunu delil gösterir. Bu muhavereyi konu alan bir rivayete göre Hutay'e, Ka'b'a kendileri dışında fahl bir şair kalmadığını söyler ve ondan bir şiir söylediğinde kendisini de o şiirde anmasını ister.¹¹⁴ Hutay'e'nin Ka'b'tan böyle bir talepte bulunması, İbn Sellâm'ın Cahiliyenin ikinci tabakasındaki Ka'b'ı Hutay'e'ye öncelenmesinde etkili olmuş olabilir. Burada ise İbn Sellâm'ın rivayeti dikkatle inceleyerek Ka'b'ın kendisinden talep edilen makamda olmasına yönelik bir çıkarımı yapmış olabileceği akla gelmektedir.

İbn Sellâm eleştirel yaklaşımında şairlerin şiirin muhtelif temalarında (medih, hiciv, gazel vs.) eser vermesini önemsemmiştir. Bu durumun en mühim göstergesi ise mersiye şairlerini,¹¹⁵ gazel şairlerini¹¹⁶ ve recez¹¹⁷ şairlerini ayrı ayrı tabakalar altında değerlendirmiş olmasıdır. Bunun dışında şiirin farklı temalarında ustalıklarıyla öne çıkan şairleri ayırdığı bir başka tabakaya rastlayamıyoruz. Yalnızca Yahudi şairler için müstakil bir tabaka açmıştır. Ayrıca İbn Sellâm tercihlerinde farklı temalardan yalnızca birinde ustalaşmış şairleri öncelenmemiştir. Bunun en önemli örneği, teşbih konusunda ustalaşmış olan Zürrümme'yi öncelenmemişidir.¹¹⁸ Aynı şekilde Küseyyir'i Cemîl'e öncelenmiştir. Halbuki Küseyyir birçok şiir sanatında Cemîl'in önüne geçtiği halde Cemîl yalnızca gazel türünde ondan daha uzundur.¹¹⁹

Şairleri mekânlarına göre gruplandığı kurâ tabakasındaki İbn Sellâm, şiirleri en özgün olan şairlere yer verdiğini belirtir. Örneğin onun: "*Mekke'de çok sayıda şair vardır ama bunların şiirleri en özgün olanları ...*" şeklindeki ifadesi bunu göstermektedir.¹²⁰

İbn Sellâm mekâna göre andığı tabakalarda Medine için beş, Mekke için dokuz, Tâif için beş ve Bahreyn için de üç şair zikrederek her tabakaya dört şair yerleştirme usulüne aykırı davranmıştır.¹²¹ Tâifli şairlerde Ümeyye'yi ikinci sıraya alarak Cahiliye ve İslami tabakalarda gözetdiği sıralamaya muhalif bir tutum izlemektedir. Çünkü bu iki tabakada en seçkin olanları

110 el-Cumahî, *Tabakât*, 97, 592.

111 el-Cumahî, *Tabakât*, 51.

112 el-Cumahî, *Tabakât*, 97.

113 el-Cumahî, *Tabakât*, 298.

114 el-Cumahî, *Tabakât*, 104.

115 el-Cumahî, *Tabakât*, 203.

116 el-Cumahî, *Tabakât*, 647.

117 el-Cumahî, *Tabakât*, 737.

118 el-Cumahî, *Tabakât*, 549.

119 el-Cumahî, *Tabakât*, 545.

120 el-Cumahî, *Tabakât*, 233.

121 el-Cumahî, *Tabakât*, 215,233-235, 259-260.

diğerlerine öncelemiştir.¹²² Ancak Tâifli şairlerde durum bunun tersidir. Yine böyle bir tutumu Yahudi şairleri sıraladığı tabakada da sürdürdüğü görülür.¹²³ Aslına bakılırsa İbn Sellâm'ın bu tabakalarda dörtlü sınıflandırmaya tabi olmaması eleştirel bir tavırdan çok dönemindeki uzlaşmayı nakletmek ve şairlerin hakkını teslim etme kaygısından ileri gelmiş olabilir. Çünkü Evs'in mütekaddim şairlerle aynı mesabede olduğunu ancak tabakaları dörtle sınırlandığı için onu diğer tabakaya yerleştirdiği gerçeğini bizzat kendisi ifade etmektedir.¹²⁴ Yine de böyle bir izah onun diğer şair gruplarında bu kurala riayet etmezken burada Evs'i sonraki tabakaya bırakmasının bir çelişki doğurduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Öte yandan Evs'in ilk tabakada anılması gerektiği gerçeğine değinmesi de eleştirel tavrı ile ilgili mühim bir done olarak kayıt altına alınabilir.

Kurâ şairlerini sunarken izlediği sıralamanın, şiirin kalitesi ve çokluğu gibi bir ölçüye dayandığı görülmektedir. Medinenli şairleri Mekkelilere öncelemiş çünkü onların Kurâ şairlerinin en yeteneklileri olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Ardından Tâifli şairleri anmış ve sonra da Bahreynililere değinmiştir. Çünkü bunlar şiirleri en az olan gruplardır. Ayrıca Yemâmeli sonuncu sırada yer verip burada meşhur bir şair tanımadığını söylemesi dikkat çekmektedir. Bu sıralamanın şiirlerin kalitesi ve çokluğu esasına uygun olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İbn Sellâm'ın burada gözetmiş olduğu yöntemin de edebi eleştiri açısından kıymetli olduğu ifade edilebilir. Çünkü burada da bir kalite esasını öne çıkılmaktadır. Bunun gibi Muhadram tabakayı Cahiliye şiiri içerisinde anarken İslâm'dan önce şiirleri güçlü olan ancak İslamiyetle birlikte şiiri az olan ya da hiç olmayan şairleri Cahiliye tabakasının son sıralarına yerleştirmesi bu eleştirel tavrı destekler niteliktedir. Örneğin Haris el-Mâzinî'nin Lebîd'in İslâm öncesinde söylediği şiirler olduğundan bahsedip İslâm sonrası şiirleri hakkında bir izaha yer vermemesi dikkat çekicidir. Cahili tabakalardan sekizincisinde yaptığı sıralamaya ilişkin bir işaretle bulunmayışı da bu tercih nedenini buğulu camlar arkasında bırakmaktadır.¹²⁶

Yukarıda anılan verilerden hareketle, şairlerin tabakalara dağılımında ve tabakalar içi sıralanmasında zaman bakımından önde gelmek, mekân bakımından dilin saflığını koruduğu bölgede yaşamak ve ele alınan tema bakımından yalnızca birinde öne çıkmak gibi hususların esas bir ilke olarak dikkate alınamayacağı söylenebilir. O halde, şairi fahl yapan ve onu diğer fuhûlların önüne taşıyan etmenlerin neler olabileceği üzerinde durulmalıdır. Yukarıdaki mülahazaların işaretiyle bu etmenler temelde iki kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan ilki şiirle diğeri de şairle ilgilidir. Şiirle ilgili olan etmenler nitelik, nicelik ve temaların çeşitliliğidir. Şairle ilgili olanlar ise ahlak ve sanatsal yetkinlik şeklindedir.

Aşağıda İbn Sellâm'ın tabaka fikrini inşa etmesinde dikkate aldığı bu etmenleri sırasıyla ele alacağız.

122 el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 112.

123 el-Cumahî, *Tabakât*, 279-296.

124 el-Cumahî, *Tabakât*, 97.

125 el-Cumahî, *Tabakât*, 215.

126 Benzer bir değerlendirme için bkz. el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 115.

1- Nitelik: İbn Sellâm'ın şairleri tabakalara yerleştirmede benimsediği temel ilkedir. Örneğin Mühelhil b. Rebîa' el- 'Âmirî'yi ilk kez kaside tarzında şiir söylemesine rağmen şairlik kalitesi bakımından yeterli bulmadığı için¹²⁷ Cahiliyenin birinci tabakasında zikretmemiştir. Öte yandan, İbn Sellâm'ın uydurma bir şiirin sahih olanın kalitesine ulaşamayacağına yaptığı vurgu da şiirde kaliteyi esas aldığıın göstergelerindedir. Mütemmim b. Nüveyra (ö. 30/650) hakkında yer verdiği anekdot bunu desteklemektedir. Buna göre, Mütemmim'in kelimelerinden aşağı seviyede olup aynı temaya değinen birtakım sözleri oğlu, onun şiirine sokmuş ve böylelikle de Mütemmim'in şiirini bozmuştur.¹²⁸ İşte bu durum da İbn Sellâm'ın edebi eleştiride şiirin kaliteli ve sahih olanına itibar ettiğini göstermektedir.¹²⁹ İbn Sellâm'ın altıncı tabakaya yerleştirdiği şairlerin yalnızca bir kasidesinin kaliteli olmasını ölçü kabul etmesi bu konuya bir başka örnek olarak verilebilir. Nitekim İbn Sellâm bu tabakada dört şair olduğunu ve her birinin kaliteli bir kasidesi olduğunu bildirmiştir.¹³⁰ Muhammed Mendür İbn Sellâm'ın tabakaları sınıflandırmada kullandığı ölçüleri şairin şiirinin çokluğu, şiir türlerinde çok eser vermesi ve şiirinin niteliği olarak sıralamaktadır.¹³¹ Dolayısıyla niteliği son sırada zikretmektedir. Halbuki İbn Sellâm'ın temel eleştiri ölçüğünün ise nitelik olduğu anlaşılmaktadır.

2- Nicelik: İbn Sellâm'ın tabaka fikrini inşasında esas aldığı diğer bir eleştiri ölçüğü ise şiirlerin niceliğidir. Ancak bu ölçüt, ilk sırada andığımız nitelik ölçütünden tamamıyla bağımsız değildir. İbn Sellâm, Tarafe ve Âbid'e çok sayıda şiir nispet edilse de onların raviler nezdindeki mevkilerini hak etmediğini belirtmektedir. Çünkü onun nezdinde, bu iki şairin raviler için kıymetini, kaybolmuş kaliteli şiirleri belirlemektedir. Dolayısıyla İbn Sellâm'ın bu şairleri dördüncü tabakada anması onların kaliteli şiirlerinin azlığına bağlanabilir. O halde, nicelik İbn Sellâm nezdinde şairin eserlerinin sayısal bakımdan çokluğunu değil ravilerden nakledilen nitelikli şiirlerin sayısına delâlet etmektedir. Tarafe ve Âbid'in yer aldığı dördüncü tabakadaki şairler hakkında söyledikleri bu bağlamda önemlidir. Buna göre, İbn Sellâm onları aslen öncekilerle anması gerektiğini ancak bu şairlerin, ravilerin ellerinde bulunan şiirlerinin azlığı nedeniyle onları dördüncü tabakaya yerleştirdiğini vurgulamıştır.¹³² Dolayısıyla İbn Sellâm yalnızca şiirlerin çokluğunu esas almış olsaydı kendisinin de açıklıkla vurguladığı gibi, Tarafa ve Âbid'i öncekilere dahil edecekti. Ancak durum bunun aksidir. Diğer yandan Amr b. Şe's'i (ö. 20/641) kendi tabakası içerisinde şiiri en çok olan kimse olmasına rağmen sıralama bakımından öncelikle de bunu desteklemektedir.¹³³ Bu doğrultuda İbn Sellâm'ın şiirin niceliğinde de esas aldığı temel ölçütün nitelik olduğunu gösteren çok sayıda örnek zikredilebilir. Bunlardan bazıları ise şu şekildedir: "*Muhabbel'in şiiri çok sayıda ve kalitelidir. Bu şiirlerle Zibrikân'ı ve diğer şairleri hicvetti. Beni Kuray'ı methediyor ve Beni Sa'd'ın eyyâmını anıyordu.*

127 el-Cumahî, *Tabakât*, 39.

128 el-Cumahî, *Tabakât*, 48.

129 Konuyla ilgili örnekler için bkz. el-'İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 114 vd.

130 el-Cumahî, *Tabakât*, 151, 272-274.

131 Muhammed Mendür, *en-Nakdü'l-Menhecî 'inde'l-'Arab* (Kâhire: Nahdatü Mısır, 1996), 20.

132 el-Cumahî, *Tabakât*, 26.

133 el-Cumahî, *Tabakât*, 196.

Şiiri çok sayıdaydı. ¹³⁴ Bir diğer ifadesi: “*Mütemmim, Malik’e ağladı (mersiye söyledi), böyle çok sayıda şiir söyledi ve bunu kaliteli yaptı.*”¹³⁵ İbn Sellâm, Medine şairleri hakkında mülâhazalarını serdederken: “*Onların en şairi Hassan b. Sâbittir ve o, şiirlerinin çoğu kaliteli olan bir şairdir.*”¹³⁶ demiştir. Yine o, Bahreyn şairleri hakkında, “*Bahreyn’de çok sayıda kaliteli şiir vardır.*”¹³⁷ ifadesine yer vermiştir. Bir başka ifadesinde İbn Sellâm, “*Ahtal’in beş, altı ya da yedi tane uzun, numune kaliteli şiiri vardır.*”¹³⁸ demiştir. O halde, onun nezdinde şiirin niceliğinin niteliğinden bağımsız olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu veriler ışığında, İbn Sellâm’ın tabaka fikrinin arka planında edebi eleştirinin yer aldığı, şiirin niteliğinin en önemli kalite ölçütü olduğu ve niceliğin ise nitelikle sıkı bir ilişkisi bulunduğu görülmektedir.

3- Şiir temalarının çeşitliliği: İbn Sellâm tabakaların sıralamasında ve bunlardaki şair tercihlerinde şiirin muhtelif temalarında eser vermeyi bir ölçü olarak dikkate almıştır. Buna bağlı olarak şiir konusunda uzman kimselerin rivayetlerini dikkate almış ve tercihini belirlemiştir. Örneğin İbn Sellâm ‘Aşâ hakkında naklettiği bir rivayette, A‘şâ’nın aruza riayet ettiğine ve şiir temalarında en çok esere sahip olduğuna ilişkin habere yer verir.¹³⁹ Ferezdak ve Cerîr’le ilgili aktardığı haberlerin birinde ise Cerîr’in bütün şiir temalarında Ferezdak’a galip geldiğine işaret eder.¹⁴⁰ Bu konuda, Beşşâr’dan naklederek Cerîr’in Ferezdak’a nispetle şiirin temalarında daha üstün olduğuna öyle ki Ferezdak’ın eşi vefat edince ona Cerîr’in mersiyesi ile ağladıklarına yer verir.¹⁴¹ İbn Sellâm’ın bu hususu bir ölçüt olarak kullandığının en önemli göstergelerinden bir diğeri, Küseyyir’i Cemîl’e önceliğine ilişkin zikrettiği şu ifadeleridir: “*Küseyyir’in teşbîhte çok eseri vardır. Cemîl, nesib konusunda bütün nesib uzmanları nezdinde Küseyyir’e öncelenmiştir. Küseyyir’in Cemîl’in kaleme almadığı şiir türlerinde eserleri vardır. Cemîl sâdik bir âşık fakat Küseyyir âşık olmadan aşk şiirleri uyduruyordu ve Cemîl’in ravisiydi.*”¹⁴² Bu ifadelerine rağmen İbn Sellâm, Küseyyir’i İslâmî dönemin ikinci tabakasında anarken Cemîl’i altıncı tabakaya dahil etmiştir. Dolayısıyla Küseyyir’in, Cemîl’in şiir temalarından ele almadığı konularda eserlere sahip olması, ona tercih edilmesinde etkili olmuştur, denebilir. Çünkü nesib konusundaki uzmanların Cemîl hakkındaki uzlaşısına ve aşk temalı şiirlerdeki üstünlüğüne rağmen onun, Küseyyir’in önüne geçemediği açıkça görülmektedir. O halde, İbn Sellâm’ın birden fazla temada öne geçtiği anlaşılan Küseyyir’i Cemîl’e üstün addetmesi, şiir temalarının çeşitliliğini bir kıyaslama ölçüsü olarak değerlendirdiğini göstermektedir.¹⁴³ Bunun gibi İbn Sellâm, Zürrumme’yi İslâmî dönemin teşbih sanatındaki en iyi şairi olarak andığı

134 el-Cumahî, *Tabakât*, 196.

135 el-Cumahî, *Tabakât*, 209.

136 el-Cumahî, *Tabakât*, 215.

137 el-Cumahî, *Tabakât*, 271.

138 el-Cumahî, *Tabakât*, 375.

139 el-Cumahî, *Tabakât*, 65.

140 el-Cumahî, *Tabakât*, 370-379.

141 el-Cumahî, *Tabakât*, 456-457.

142 el-Cumahî, *Tabakât*, 545.

143 el-İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 156.

rivayeti¹⁴⁴ zikretmesine karşılık, onu tabakasında öne almamış olması da şiir temalarında çok eser vermeyi bir edebi eleştiri ölçütü olarak kullandığının bir başka göstergesi olarak anılabilir. Yine Ömer b. Ebî Rebîa'nın (ö. 93/711-12) gazel türündeki üstünlüğüne işaret etmesine¹⁴⁵ rağmen onu şiirin yalnızca bir temasında öne çıktığı için tabakasında ihmal etmesi¹⁴⁶ bu durumu destekleme sadedinde zikredilebilir. Bu verilerden hareketle, İbn Sellâm'ın tabaka fikrini inşa ederken şiirin temalarına ilişkin şairin nitelikli eseri olmasını ve buna bağlı bir niceliği esas aldığı anlaşılmaktadır.

4- Edebi Sanat: İbn Sellâm'ın edebi sanat ölççeğinden maksat şairlerin hususi olarak bir edebi sanatı yapmada ustalaşmış olmalarıdır. İbn Sellâm'ın böyle bir ölççeği kullandığının en belirgin kanıtı on tabakanın ardından mersiye şairlerine özel bir tabaka ayırmasıdır.¹⁴⁷ İbn Sellâm, mersiyede olduğu gibi diğer şiir türleri için özel bir tabaka açmamış ve ilgili türlerden birinde ustalaşan şaire tabakası içerisinde işaret etmekle yetinmiştir. İslami dönemden altıncı tabakada gazel türünde ustalaşanları şiirlerinin niteliklerindeki üstünlüğe bağlı olarak sıralamıştır. Bunun gibi, recez türünde ustalaşan şairleri de ayrı bir tabakada değerlendirmiştir. Ancak bu şairlerin sıralamasını belirlemede, yukarıda açıkladığımız ölçütlere dayanmış, yalnızca bir edebi sanatta başarılı olmaktan ziyade şiirlerin niteliğini, nitelikli niceliğini ve şiir türlerindeki yetkinliği önclemiştir. Öte yandan, onun mersiye şairlerine özel bir vurgu yapması, muhtemelen bu türün duyguyu ifade etmeye elverişliliği ve mezkûr temada şiirleri olanların meşhurluklarının fazla olması gibi farazi etkenlerle ilişkilendirilebilir.¹⁴⁸ İbn Sellâm eseri boyunca şairlerin tek bir türde öne çıkmış olanlarına işaret etmiş ve bunlarla ilgili dönemindeki uzlaşmaya paralel olması muhtemel haberlere yer vermiştir. Örneğin, Cahiliye döneminin teşbih bakımından en usta şairini İmruülkays, İslâmî döneminkini de Zürrumme olarak naklettiği rivayet bu türdendir.¹⁴⁹ Küseyyir'in teşbih konusunda ciddi bir yetkinliği olduğuna ve Cemîl'in de nesib konusunda öne çıktığına vurgusu bunun bir başka örneğidir.¹⁵⁰ Bu vurgusunda -daha önce de belirttiğimiz gibi- Cemîl'i bir sanat türünde Küseyyir'e önclemiştir. Ancak tabakalardaki tercih sıralamasının “tek bir türde üstün olmaktan” kapsamlı olmasına bağlı bir biçimde değiştiğini söylemek mümkündür. Bunun gibi İbn Sellâm'ın, ‘Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât’ın (ö. 75/694) gazel türünde eserler verişine ve bu sanatta Ömer b. Ebî Rebîa'dan daha üstün olduğuna işaret etmesi de¹⁵¹ yalnızca bir türde şiir inşâd etmeyi eleştirel bir ölçü olarak itibara aldığını göstermektedir.¹⁵² Ancak bu eleştiri ölçütünü tabakalarındaki üstünlükten ziyade iki şair arasındaki üstünlük bağlamında değerlendirmek gerekir.¹⁵³ Aksi halde tabakalar arasındaki sıralamada bu ölçütün işlevsel olmadığı açıkça görülmektedir.

144 el-Cumahî, *Tabakât*, 549.

145 el-Cumahî, *Tabakât*, 648.

146 el-Cumahî, *Tabakât*, 161.

147 el-Cumahî, *Tabakât*, 203-204.

148 el-‘İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 162-163.

149 el-Cumahî, *Tabakât*, 549.

150 el-Cumahî, *Tabakât*, 545.

151 el-Cumahî, *Tabakât*, 648.

152 İlgili örnekler için bkz. el-‘İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 162-166.

153 el-‘İbâdî, *el-Mekâyisü'n-Nakdiyye*, 165.

5- Ahlâk: İbn Sellâm şairler hakkındaki eleştirel değerlendirmelerinde ahlaki bir ölçü olarak kullanmıştır. Bu nedenle ahlaki sınırlar dışında ya da Arap örfüne muhalif şiirler kaleme alan şairlere dair bilgiler vererek onları eleştirmiştir. Bunların başında İmrüülkays'ın müstehcen beyitlerine yaptığı eleştiri gelmektedir. İmrüülkays'ın yanında, 'Aşâ ve Ferezdak'la ilgili de benzer örnekler zikretmiştir.¹⁵⁴ Ahlaki bir eleştiri ölçütü olarak esas aldığı diğer bir göstergesi şiirlerinde müstehcenliğe yer vermeyen şairleri takdir etmesidir. Bunun en belirgin örneği ise Cerîr'le ilgili mülahazasıdır. Buna göre, hiciv türünde aşırılığa kaçmış olsa da Cerîr'in kadınlar konusunda iffetli davranarak âşık olduğu kadın dışında teşbîb temalı bir şiir kaleme almadığına dikkat çekmiştir.¹⁵⁵ Bu durum, İbn Sellâm'ın şairleri tabakalara ayırmasında ve onlara üstünlük atfetmesinde etkili olmuştur. Örneğin o, 'Aşâ'nın ravilerin dilindeki şiirlerinin azlığına dikkat çekmiştir.¹⁵⁶ Bunun arka planında 'Aşâ'nın şiirlerinde yaygın ahlaki örfe muhalif şiirler söylemesi bundan etkili olmuş olabilir. Öte yandan İbn Sellâm, Hutay'e'nin aç gözlü ve dilenci olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁷ Onun çalışmaktan hoşlanmadığını bu nedenle şerefli kimselerden bahşişler talep ettiğini ve kendisine bu konuda cimri davrananları hicvettiğini söylemiştir. Buna bağlı olarak Hutay'e'nin bu ahlaki zaafıyla ilgili birtakım anekdotlar zikretmiştir.¹⁵⁸ Dolayısıyla Hutay'e hakkında verdiği haberlere ve onu diğer şairlere öncelemeyişine bakılırsa İbn Sellâm'ın şairin ahlaki yönüne itibar ederek eleştirel değerlendirme yapmış olduğu söylenebilir.¹⁵⁹ İbn Sellâm'ın Se'âlik şairlerini andığı tabakalar arasında zikretmemesi de dikkat çeker. Bunun sebeplerinden biri de bu şairlerin toplumsal örfe aykırı yaşam biçimleriyle alakalı olabilir.¹⁶⁰ Sonuç olarak bu ölçüt de bir önceki maddede olduğu gibi tabakaları oluşturmada işlevsellik açısından genel bir değerlendirme ölçütü olmaktan çok şairleri bireysel olarak ele almada müracaat edilen bir faktör olarak anılabilir.

6- Muğallem olması (Şairin önüne geçilmesi): Bununla bir bakıma şairin sanatsal yetkinliğinin zayıflaması da anlaşılabilir. Nitekim bunu doğrular bir biçimde İbn Sellâm şairlerin fahl sıfatını aldıktan sonra diğer meslektaşlarının kaliteli şiir inşâd etmesine bağlı olarak onlardan sonra anıldığını bir eleştiri ölçütü olarak nazarı itibara almıştır. Bu bağlamda muğallem ifadesini Arapların kendisine galip gelen anlamında kullandığını bildirmiştir.¹⁶¹ Evs b. Hacer (ö. 620) hakkında Ebû Amr b. Alâ'dan naklettiği bir rivayette Evs'in fahl bir şair olduğunu ancak en-Nâbîga ve Züheyr'in yetişerek onu geride bıraktığını belirtir. er-Râî' en-Nümeyrî (ö. 97/716 [?]) hakkında ise onun Mudar kabilesinin fahl şairi olduğunu ancak Cerîr'in onu geride bırakarak mezkûr sıfatla anıldığını haber vermiştir. Dolayısıyla İbn Sellâm'ın şairlerin tabakalarında sıralamalarında bu eleştiri ölçütünü esas aldığı söylemek

154 el-Cumahî, *Tabakât*, 41-43.

155 el-Cumahî, *Tabakât*, 46.

156 el-Cumahî, *Tabakât*, 65.

157 el-Cumahî, *Tabakât*, 111.

158 el-Cumahî, *Tabakât*, 113-114.

159 İlgili örnekler için bkz. el-Cumahî, *Tabakât*, 172, 188, 502, 656.

160 Huleyf, *eş-Şu'arâu's-Sa'âlik fî 'Asri'l-Câhili*, 24-28, 248.

161 el-Cumahî, *Tabakât*, 125.

mümkündür. Öte yandan, Cahiliyyenin üçüncü tabakasında ilk sırasında yer alan en-Nâbîga el-Ca'dî'nin muhtelif şairlerinde muğallem olduğunu haber vermesi bu bağlamda dikkat çekmektedir.¹⁶² Bu da en-Nâbîga el-Ca'dî'nin diğer şairlere göre üstünlük bakımından bazı şairlerinde geride kaldığına delâlet etmektedir. İbn Sellâm bu hususta, Leyla el-Ahyeliyye'nin ve Evs b. Mağrâ'nın el-Ca'dî'yi geçtiğine ilişkin bir habere de yer vermektedir.¹⁶³ Dolayısıyla İbn Sellâm şairin muğallem olmasıyla kendisine üstün geldiğine ve onun şairinin kalitesindeki düşüşe işaret etmiştir.¹⁶⁴ el-Ca'dî'yi ise muğallem olmasına rağmen tabakasında ilk sıraya yerleştirmiş olduğu dikkat çekmektedir.¹⁶⁵ Öte yandan bu durum, el-Ca'dî'nin ikinci tabakada kendisine yer bulamamasına da neden olmuş olabilir. Böyle bir durum, muğallem şair olma meselesinin de önceki iki madde de olduğu gibi genel bir tabaka sınıflandırması açısından aslı bir ölçüt olmadığını düşündürmektedir.

Sonuç

İbn Sellâm'ı döneminin bilginleri arasında öne çıkaran yönü, onun bu ortamdan edindiği birikimi bir kitap haline getirmesi olmuştur. *Tabakâtü Fuhûli's-Şu'arâ* isimli eserinde genel olarak Cahiliye ve İslâmî dönemleri şairi hakkında aktarılan haberleri derlemiştir. Kendi döneminin bilginlerinden ayrıldığı bir diğer yönü de sanatsal edebi eleştiri üzerine söylenenlere yaptığı katkıdır. İşte biz bu çalışmada İbn Sellâm'ın Arap edebi eleştirisine *Tabakât* kitabı özelinde yapmış olduğu katkıya odaklandık ve bunun neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaştık.

İbn Sellâm'ın ele aldığı konuları sahip olduğu ilmi birikimi aktarmak ve eleştirel yetkinliğini ortaya koymak için seçtiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserinde edebi eleştiriye bir sanat dalı olarak anması bunu desteklemektedir. Böyle bir sanatı icra ettiğini şairler hakkında zikredilen haberleri kayıt altına alması ve bunları bir değerlendirmeye tabi tutması göstermektedir. Ayrıca şairlerin üslubu, şiirde duruluk ve temaların gerçeğe uygunluğu, şiir inşâdında sanatsal kaygının ön plana çıkmış olması, şairlerin bölgeden bölgeye ve kabileden kabileye niceliğindeki değişimin sebeplerini tespit gayreti, şiirin kusurları, muhtevasının zenginliği ve şiir serikası gibi hususlara dair anekdotlarıyla İbn Sellâm'ın bir edebi eleştiri faaliyeti icra ettiği görülmektedir. Bunun yanında döneminin edebi eleştiriye ilişkin istilahlarını *Tabakât*'ı aracılığıyla kayıt altına almış olması, sonraki dönemlerde bunların eleştirmenler tarafından doğru anlaşılmasına zemin hazırlamış ve mevcut bir edebi eleştiri geleneğinin devamına katkıda bulunmuştur.

Öte yandan, *Tabakât*'ın edebi eleştiri açısından işlevselliğine işaret edilmesi gereken ilk kısmı mukaddime kısmıdır. Öncelikle İbn Sellâm'ın eserinin mukaddimesinde ele aldığı konular ve naklettiği haberler onun yalnızca bir edebiyat tarihçiliği yapmadığını aksine bir eleştiri ameliyesi gerçekleştirdiğini göstermektedir. Çünkü mukaddimesinde odaklandığı temel konulardan biri, şiirde sahilik ve sahtelik meselesidir. Bu mevzuyla ilişkin değerlendirmeleri

162 el-Cumahî, *Tabakât*, 124.

163 el-Cumahî, *Tabakât*, 125.

164 el-'İbâdî, *el-Mekâyisu'n-Nakdiyye*, 172.

165 el-Cumahî, *Tabakât*, 123.

esnasında döneminde edebiyat çevrelerinin gündeminde yer alan haberleri nakletmiş olsa da bunları bir eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Para metaforunu kullanarak işaret ettiği şiirde sahilik ve sahtelik meselesine dair değerlendirmeleri, İbn Sellâm'ın eleştiri yönteminin özgün bir malzemeyi eleştirel bir analize tabi tutmak olduğunu göstermektedir. Nitekim İbn Sellâm eleştirinin tanımına işaret ettiği para metaforuyla, ele alınacak eleştirel malzemenin mahiyetini de uzun uzadıya akli ve nakli delillerle tartışmıştır. Dolayısıyla o, eserinin mukaddimesinde nitelikli bir eleştirinin, uzman bir eleştirmen tarafından sahil bir malzeme üzerinde gerçekleşeceğini ortaya koymuştur.

Öte yandan, *Tabâkat*'ın edebi eleştiri açısından işlevselliğine işaret edilmesi gereken diğer kısmı ise şair tabakalarının ele alındığı bölümüdür. Burası, İbn Sellâm'ın edebi bilgisini eleştiri sanatıyla harmanlayarak edebi eleştiriye katkı yaptığıının gözlemlenmesine olanak tanıyan büyük parçayı oluşturmaktadır. Çünkü bu kısımda fahl/fuhûl düşüncesi üzerinden şairleri değerlendirmiş ve böylelikle de tabakalar halinde sınıflandırmıştır. Ayrıca fahl niteliğini haiz olmayı tabakalar içinde şairleri öncelikle konusunda bir eleştiri ilkesi olarak uygulamaya koymuştur. Ancak o, tabakaları ve onlara yerleştirdiği şairleri geliş güzel bir tutumla değil sahil rivayetlere dayanarak oluşturmuştur. Haklı olarak ilk bakışta İbn Sellâm'ın tabakaları kısımlara ayırmada ve şairleri bunlar içerisinde sıralamada zaman, mekân, edebi zevk gibi bazı ölçütleri esas aldığı akla gelse de bunların tabaka fikrinin gerisinde yatan temel eleştirel kıstaslar olmadığı anlaşılmaktadır.

İbn Sellâm'ın, şairleri tabakalara yerleştirmesinde ve tabakalar içinde sıralanmasında zaman bakımından önde gelmek, mekân bakımından dilin saflığını koruduğu bölgede yaşamak ve yaygın şiir temalarından yalnızca birinde öne çıkmak gibi hususları esas bir ilke olarak dikkate almadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda şairi fahl yapan ve onun diğer fuhûlların önüne geçmesinde etkili olan amillerin temelde iki tane olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi şiire, ikincisi de şaire taalluk etmektedir. Şiire ilgili olanlar; nitelik, nicelik ve temaların çeşitliliğiyle şaire özgü olanlar; ahlak ve sanatsal yetkinlik olarak saptanmıştır. Dolayısıyla İbn Sellâm'ın tabakalarını oluştururken başvurduğu asli etmenin şiirde nitelik olduğu diğer anılanların tamamının bu niteliğe bağlı olan birer değişken olduğu anlaşılmıştır.

Son tahlilde, İbn Sellâm'ın eleştiri sanatının primitif örneklerinden biri olan *Tabakât*'ında şairlerden kimlerin ne tür şiirleri, hangi sıklıkta ve nitelikte kaleme aldıklarına dair açıklamalarıyla edebi eleştiriye katkı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İbn Sellâm'ın geniş bir birikim ve uzmanlıkla özgün bir malzeme üzerinde eleştiri sanatını icra ettiği ifade edilebilir. Eleştiride temel değerlendirme ölçütü olarak niteliği esas aldığı bu yönüyle de edebi eleştiriye katkı sağladığı söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- ‘Abbâs, İhsân. *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-sekâfe, 4. Basım, 1983.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-Sına'ateyn el-Kitâbe ve 'ş-Şi'r*. thk. Ali Muhammed Becâvî - Ebû Fadl Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm. Beyrut: 'İsâ el-Bâbî el-Hâlebi ve Şürakeühü, 1952.
- ‘Asmaî’, Ebû Sa’îd. *Fuhûletü'ş-Şu'arâ*. thk. Muhammed Abdülmun'im el-Hafâcî. Kâhire: Dârü'l-kalem li't-türâs, t.y.
- Brockelman, Carl. *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*. çev. Abdulhalîm en-Neccâr. Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 5. Basım, 1959.
- Câhız, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kenânî Ebû Osman. *Kitâbu'l-Hayevân*. thk. Muhammed Basil 'Uyun al-Sud. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2003.
- Cumahî, İbn Sellâm. *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şakir. 2 Cilt. Cidde: Matbaatü'l-Medenî, t.y.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. basım., 2019.
- Dayf, Şevkî. *en-Nakd*. Kâhire: Dârü'l-me'ârif, t.y.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. ed. Sultan Şimşek - İlknur Emekli. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Dîneverî, İbn Kuteybe. *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 2 Cilt. Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 1982.
- Emîn, Ahmed. *en-Nakdü'l-Edebî*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.
- Esed, Nâsiruddîn. *Masâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhiliyyi ve Kîmetuhâ't-Târihiyyetu*. Beyrut: Dârü'l-cil, 7. Baskı., 1988.
- Grunebaum, Gustave von. “Arabic Literary Criticism in the 10th Century A. D.” *Journal of the American Oriental Society* 61/1 (1941), 51-57.
- Huleyf, Yusuf. *eş-Şu'arâu's-Sa'âlik fi 'Asri'l-Câhilî*. Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 3. Basım, 1966.
- el-'İbadî, Ahmed Abdullah Abdülkerîm. *el-Makâyisu'n-Nakdiyye fi Kitâbi Tabakâti' Fuhûli'ş-Şu'arâ li'bni Sellâm*. Mekke: Câmî'atu Melik Abdülazîz, Yüksek Lisans, 1976.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Feth Ziyâüddîn. *el-Meseli's-Sâir fi Edebî'l-Kâtib ve 'ş-Şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. 3 Cilt. Kâhire: Dârü'n-nahda, t.y.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramadân. Beyrut: Dârü'l-me'ârif, 1997.
- İbrâhîm, Tâhâ Ahmed. *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab mine'l-'Asri'l-Câhilî ilâ'l-Karnî'r-Rabi'i'l-Hicrî*. Mekke: Dârü'l-faysaliyye es-Su'udiyye, 2004.
- İşler, Emrullah. “Tarafe b. Abd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

- Levâtî, İhsan Sâdık Muhammed. “es-Subût ’inde İbn Sellâm”. *Mecelletü'l-âdâb* 1/125 (2018), 1-18.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd, *el-Müveşşah fî Meâhizi'l-'Ulemâ' 'ale'ş-Şu'arâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye), 1995.
- Mendûr, Muhammed. *en-Nakdü'l-Menhecî 'inde'l-'Arab*. Kâhire: Nahdatü Mısır, 1996.
- Nuaymî, Ahmed. “Skepticism in the literature between “Taha Hussein and Ibn Sallam AL-Jumahi””. *al-Athar* 17/33 (2020), 7-15.
- Seller, Yusuf. *Şiirde İntihal Meselesi ve Arap Şiirine Yansımaları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Sicistânî, Ebû Hâtim- Asmaî', Ebû Sa'îd. *Su'âlâtu Ebî Hâtim es-Sicistânî li'l-'Asmaî ve Radduhu 'aleyhi fî Fuhûleti'ş-Şu'arâ*. thk. Muhammed Avde Selâme Ebû Cürey. Kâhire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1994.
- Sultan, Münîr. *İbn Sellâm ve Tabakâtu'ş-Şu'arâ*. İskenderiye: Münşetü'l-me'ârif, t.y.
- Şervâne, Musa. “Fî'l-Mustalahi'n-Nakdiyyî ve Mecâlâtihi'l-Edilliyeti fî Kitâbi Tabakâti Fuhûli'ş-Şu'arâ li'bni Sellâm el-Cumahî”. *Mecelletü'l-âdâb ve 'ulûmu'l-İnsâniyye* 8/15 (2013), 143-160.
- Tüccar, Zülfikâr. “İbn Sellâm el-Cumahî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/312-313. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

